

Lietuvių rezistencinės santarvės dalyvavimas Lietuvos laisvės byloje

Lietuvių rezistencinė santarvė (LRS), įsteigta Anglijoje 1950 m., buvo liberalinio pobūdžio politinė ir kultūrinė organizacija, sudaryta iš anksčiau BDPS UD veikusių žmonių. Ji turėjo skyrius didžiosiose Vakarų Europos šalyse, JAV ir Pietų Amerikoje. Straipsnyje trumpai apžvelgiama LRS veikla Lietuvos laisvinimo byloje, ryšiai su krašto rezistencija, LRS konfliktas su VLIK'u, santykiai su kitomis išeivijos organizacijomis.

IVADAS

Po Lietuvos okupacijos lietuvių emigracija išeivijoje aktyviai įsitraukė į vadinamąją Lietuvos laisvės bylą. Buvo siekiama nuolatos priminti pasauliui Lietuvą, kelti okupuotos Lietuvos klausimą, rūpintis lietuviybės išsaugojimu ir kitaip padėti atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Šioje veikloje dalyvavo išeivijos visuomeninės organizacijos, politinės partijos, atsikūrusios išeivijoje ir susibūrusios aplink Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK'ą). Netrukus išryškėjo idėjinis susiskaidymas, išeivijoje iš dalies pratęsęs nepriklausomybės laikais susiklosčiusias tradicijas.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, lietuvių išeivijai vadovavę veiksniai manė, kad greitai bus atkurta nepriklausoma Lietuva ir visi grįš į kraštą. Iš šios prielaidos buvo daromos išvados: būtina tuojau organizuoti tremtyje lietuvių vyriausybę, kuri parengtų

Lietuvos atstatymo planus ir perimtų krašto valdžią į savo rankas; Lietuvos diplomatinė tarnyba turėtų pripažinti tremtyje sudarytą vyriausybę ir būti pavaldi jai, kad tuo būdu ta vyriausybė galėtų užmegzti tiesioginius santykius su užsienio vyriausybėmis; nutraukti bet kokius ryšius su kraštu, nes jų palaikymas reikštų sovietinės okupacijos pripažinimą.

Taip manė tuomet beveik visa politiškai užsiangažavusi lietuvių išeivija. Tiesa, buvo ir tokių, kurie manė kitaip. Šiai mažumai priklausė liberalinių srovių atstovai; jie pasisakė už ryšius su kraštu ir prieš bet kokios vyriausybės tremtyje kūrimą, taip pat kėlė krašto primato principą. Nagrinėjamu laikotarpiu jie sudarė mažą, bet gana aktyvią ir stiprią opoziciją katalikų vadovaujamam VLIK'ui. Užmezgus ryšius su krašto rezistencija, į tarpusavio konfliktą buvo įtraukti ir krašto reikalai – konfliktas virto kova dėl teisės atstovauti krašto rezistencijai užsienyje.

Viename šios kovos, kurią sąlygiškai galima pavadinti katalikų ir liberalų konfliktu, etapų Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūros (BDPS UD) pagrindu buvo įkurta liberalinio pobūdžio politinė ir kultūrinė organizacija – Lietuvių rezistencinė santarvė (LRS). Jos egzistavimas ir visa veikla buvo grindžiama dviem dalykais – parama krašto rezistencijai ir opozicija VLIK'ui.

Lietuvos istoriografijoje Lietuvių rezistencinė santarvė, jos veikla iki šiol nėra sulaukusi didesnio tyrinėtojų dėmesio. Pokario isto-

rijos tyrinėtojų darbuose aprašant išeivijos organizacijų veiklą Lietuvos laisvinimo byloje, jų tarpusavio kovą, VLIK'o ir Lietuvos diplomatinio šefo Stasio Lozoraičio konfliktą bei pasitarimus, LRS minima fragmentiškai ar išvis neminama. Nijolė Gaškaitė, Juozas Brazaitis, Dalia Kuodytė savo darbuose¹ trumpai mini LRS, organizacijos ryšius su Jonu Deksnio ir MGB bei sovietų agentų (kaip BDPS prezidiumo atstovų) lankymąsi užsienyje. Fragmentiškai LRS mini ir Tomas Remeikis², užsimindamas apie lietuvių išeivijoje vykusią kovą dėl vadovavimo, Baden Badeno susitarimą, J. Deksnio veiklą. Kiek daugiau informacijos apie Rezistencinę santarvę galima rasti Juozo Jakaičio knygoje „Išdavystės keliai“³. Tačiau joje daugiau rašoma apie Dubysos organizaciją, arba Lietuvių rezistencinę tarnybą užsienyje (LRTU), t. y. nematomą LRS pusę, kurios veiklai pridengti ir paremti buvo įkurta Lietuvių rezistencinė santarvė. Daugiau dėmesio nei kiti iki šiol rašiusieji LRS skiria Liūtas Mockūnas. Knygoje „Pavargęs herojus“⁴ jis panaudojo medžiagą iš Lietuvoje bei Vakaruose saugomų archyvų. Per J. Deksnio asmenybę mėgindamas pažvelgti į lietuvių rezistencinę kovą, L. Mockūnas atskleidė išeivijos organizacijų tarpusavio kovą, partinius nesutarimus, taktinius veiklos skirtumus.

Šiame straipsnyje apžvelgiamos Lietuvių rezistencinės santarvės atsiradimo aplinkybės, jos laisvinamoji veikla, ryšiai su Lietuva, santykiai su S. Lozoraičiu, VLIK'u ir kitomis išeivijos organizacijomis. Darbe remiamasi archyviniais šaltiniais iš Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centre saugomų Henriko Žemelio, Bronio Railos, Vinco Rastenio ir Broniaus Kviklio fondų.

APLINKYBĖS, NULĖMUSIOS LRS ATSIKURIMĄ

1945 m. užsienyje atsikūrusio VLIK'o gražūs tikslai ir darna netrukus buvo sudrumsti. Da-

lis rezistencinių organizacijų narių (J. Deksnys, Bronius Bieliukas, Adolfas Damušis ir kt.), nors ir sudarydami menką opoziciją, nepritarė VLIK'o atgaivinimui; jie manė, kad VLIK'o atkūrimas tėra teisinis, politinis ir realios padėties neatitinkantis anachronizmas, pagrįstas partijų valdžios siekimu ir iliuzinėmis ambicijomis. Palyginti greitai į atkurtojo VLIK'o veiklą įsiterpė partinė aritmetika; dėl liberaliųjų grupuočių susiskaidymo, jų nevieningumo VLIK'e įsigalėjo katalikiškasis sparnas. Partijų vadovus svai-gino iliuzija, kad karo veiksams pasibaigus netrukus bus atkurta Lietuvos valstybės suverenios teisės ir, kaip skelbė VLIK'o 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos 4-tas posmas, „Respublikos vyriausybė, laikui atėjus, bus sudaryta Vyriausiame Lietuvos išlaisvinimo komitete koaliciniu pagrindu politinių grupių susitarimu“⁵.

Skilimą tarp katalikų ir laicistų paspartino ir J. Deksnio, vieno iš liberalų sparno veikėjų, kelionės į Lietuvą. VLIK'o reakcija J. Deksnio ir Jurgiui Valiuliui (Karoliui Drungai) 1946 m. grįžus iš Lietuvos nuvyklė ir papiktino – jie buvo išvadinti vos ne avantiūristais⁶. VLIK'as tuo metu buvo įsitraukęs į beprasidedantį konfliktą su ministru S. Lozoraičiu, rūpinosi pabėgėliais ir kitais reikalais; ginkluota rezistencija krašte jo darbotvarkėje užėmė vieną paskutiniųjų vietų. J. Deksnio ir J. Valiulio atvežtos žinios kirtosi ir su VLIK'o pastangomis tapti pripažinta Lietuvos vyriausybė egzilyje.

Tokia katalikų vadovaujamo VLIK'o pozicija dar labiau atstūmė nuo jo liberalus. 1946 m. balandžio mėnesį Liubeke susitikę kai kurie buvę Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) vadovybės nariai aptarė lietuvių veiklos užsienyje ir krašte galimybes. Liubeko pasitarimas buvo suorganizuotas buvusių LLKS vadovų iniciatyva. Pasitarimo tikslas – suburti veikliausius buvusių rezistencijos organizacijų narius užsienyje į neformalų sambūrį padėti kovojančiam kraš-

tui. Naujus požiūrį į rezistenciją ir Lietuvos išlaisvinimą pokyčius inicijavo Vladas Bakūnas, B. Bieliukas, J. Deksnys, J. Valiulis, Algirdas Julius Greimas, Algirdas Vokietaitis, Vytautas Stanevičius, Vladas Žilinskas ir Stasys Žakevičius-Žymantas⁷. Pasitarime konstatuota, kad VLIK'as darė klaidų ir atitrūko nuo krašto reikalų, sau priskirdamas iliuzinį vadovaujantį vaidmenį, kritikuota katalikų srovės vyraujanti pozicija bei senų partinių veikėjų ambicijos užimti VLIK'e vadovaujančias vietas. Šioms ambicijoms sutramdyti nutarta dar kartą mėginti susisiekti su kraštu ir įforminti ten veikiančią pagrindinę, suteikiant jam politinę platformą ir organizacinę schemą. Taip pat nutarta iš minėtų devynių narių sudaryti slaptą, neformalų rezistencinės kovos sambūrį – Broliją, kurios nariai būtų besąlygiškai pasiryžę vykdyti bet kokią konspiracinio pobūdžio užduotį⁸. Vėliau Brolijos nariai bei apie juos susibūrę liberalai aktyviai dalyvavo BDPS UD veikloje, kūrė LRS organizaciją.

Baltijos regionu, taip pat Lietuvos rezistencija domėjosi ir užsienio žvalgybos. Lietuvių pagrindinio ryšiai su užsienio žvalgybomis užsimezgė dar 1943 m., kai Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos atstovas A. Vokietaitis pirmą kartą atvyko į Švediją, kur per buvusį Lietuvos pasiuntinybės Švedijoje sekretorių V. Žilinską užmezgė ryšius su anglų ir švedų žvalgybomis. Per S. Žakevičių-Žymantą su žvalgybomis susipažino ir J. Deksnys. Pokario metais visos J. Deksnio ir jo draugų viltys buvo sudėtos į užsienį, pirmiausia į anglos, tikintis iš jų gauti paramos lietuvių pagrindiniui⁹. Užsienio žvalgybos skatino ir finansiškai rėmė ryšių su kraštu užmezgimą, J. Deksnio keliones į Lietuvą.

Lietuvoje įkūrus Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjungą (BDPS) ir Vyriausiąją Lietuvos atstatymo komitetą (VLAK'ą) ir J. Deksniui atvežus į užsienį įgaliojimus sudaryti BDPS Užsienio delegatūrą, didesnę dalį Lietuvoje numatytų UD narių atsisakė

priimti įgaliojimus. Juos priėmė tik S. Žymantas, J. Valiulis ir Vytautas Staneika. J. Deksnys sudarė BDPS UD iš naujų, daugiausia liberaliai nusiteikusių žmonių. Naujoji BDPS UD iškart perėjo į griežtą opoziciją VLIK'ui ir turėjo svarbiausią kozirį šioje kovoje – Lietuvos rezistencijos įgaliojimus. BDPS UD rėmė ir Lietuvos diplomatinės šefas S. Lozoraitis. Sunku pasakyti, kuo būtų pasibaigusi ši VLIK'o ir BDPS UD narių kova, jei į užsienį nebūtų atvykęs Juozas Lukša ir sujaukęs visų J. Deksnio planų – Baden Badeno pasitarime J. Deksnys patyrė visišką pralaimėjimą ir buvo priverstas uždaryti BDPS UD. Tačiau tai nebuvo ir VLIK'o pergalė – jo pastangų tapti Lietuvos vyriausybe užsienyje neparėmė nei Lietuvos diplomatinė tarnyba, nei užsienio valstybės. Nors formaliai ir uždaryta, BDPS UD faktiškai veikė, jos nariai negalėjo susitaikyti su pralaimėjimu. J. Deksniui dar kartą išvykus į Lietuvą, tikėtasi atnaujinti ryšius su Lietuvos rezistencija ir išvengti Baden Badeno susitarimo patvirtinimo Lietuvoje.

Tuo laikotarpiu keitėsi situacija Lietuvoje ir Europoje. 1947–1948 m. Rytų Europos šalyse įsigalėjus prosovietiniams komunistiniams režimams, tarp SSRS ir Vakarų valstybių susikūrus SSRS satelitų buferinei zonai, labai susikomplicavo ir taip jau menki lietuvių rezistencijos ryšiai su Vakarų valstybėmis. 1949–1953 m. laikotarpiu baigėsi partizaninis karas, MGB, infiltravusi agentus į visų partizanų apygardų ir rinktinių vadovybes, savo rankose laikė ir ryšius su užsieniu. Kiekviena išeivijoje organizuota akcija rezistencijai remti buvo iš anksto pasmerkta žlugti.

Nesustabdomai slenkant laikui po Antrojo pasaulinio karo, įvyko esminių pokyčių ir pabėgėlių iš Lietuvos gyvenime. Blėstant vilčiai, kad greitai kils konfliktas tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos, penktojo dešimtmečio pabaigoje–šeštojo dešimtmečio pradžioje dauguma lietuvių pabėgėlių iš Vokietijos DP

(Displaced Persons) stovyklų emigravo į užjūrį, iš pabėgėlių tapo emigrantais ir įsiliejo į juos priglaudusių šalių gyvenimą. Pasikeitusios aplinkybės skatino keisti ir išeivijos organizacijų taktiką.

Tokiu sudėtingu ir permainingu Lietuvai ir išeivijai laikotarpiu 1950 m. Londone ant BDPS UD pamatų buvo įkurta Lietuvių rezistencinė santarvė, perėmusi J. Deksnio ryšius su užsienio žvalgybomis ir per tą patį MGB užverbuotą J. Deksnį atnaujinusi ryšius su kraštu.

SENOJI BDPS UŽSIENIO DELEGATŪRA AR KAŽKAS NAUJO?

Nors po Baden Badeno susitarimo J. Deksnys ir buvo priverstas 1948 m. liepą oficialiai uždaryti BDPS Užsienio delegatūrą, jo paties skatinama nesustabdyti veiklos ji ir toliau egzistavo. Po uždarymo UD veikė daugiau kaip metus, kol likę jos nariai 1949 m. lapkričio 11 d. savo veiklą sustabdė, „iki paaiškės Krašto rezistencijos būklė“¹⁰. Pabėgėlių kėlimosi iš DP stovyklų į JAV, Kanadą ir kitas valstybes procesas palietė ir buvusius BDPS UD narius; į JAV persikėlė B. Raila, H. Žemelis, Stepas Mackevičius, Juozas Vėbra, Vincas Trumpa. Dėl sveikatos likęs Vokietijoje K. Drunga buvo priverstas riboti savo veiklą. Prancūzijoje likęs A. J. Greimas vis daugiau atsidavė profesinei veiklai; 1950 m. jis išvyko į Egiptą dirbti Aleksandrijos universitete. Tačiau šių žmonių tarpusavio ryšiai išliko gana tvirti. Baden Badene mėginta užgesinti ugnis tebedegė, visi laukė ir tikėjosi, kad jų misija dar nebaigta. Fabijonas Neveravičius rašė B. Railai: „Visus apgaubė tyla. Niekas nesiorientuoja, ar kas vyksta, ar ne, ar kas darytina, ar ne. Ilgai taip trukti negalės. Reikės dalykus išvesti vėl į grynus ir tekančius vandenius. Kaip ir kada ir kokiomis priemonėmis tai bus padaryta – kol kas pasakyti neį-

manoma. Aš bent linkęs nesikarščiuoti ir, jei reikia, tai ir ilgiau išlaukti“¹¹.

Kad gyvenimas atgytų, prireikė labai nedaug – mažos kibirkštėlės, ir šį kartą įžiebtos J. Deksnio. Po BDPS UD uždarymo jis padarė tam tikras išvadas; jo nuomone, politinė veikla užsienyje nėra gyvybiškai svarbi, pagrindinis tikslas turėtų būti ryšių su kraštu palaikymas ir kova su priešu, o ne peštynės dėl būsimos valdžios. Tuo tarpu Užsienio delegatūra kaip tik per daug leidosi į politikavimą tarp pabėgėlių. J. Deksnys nutarė, kad netikslinga užsienyje organizuoti didelį politinį sąjūdį – reikia sutelkti grupelę žmonių, iš kurių kiekvienas būtų pasiryžęs vaikščioti skustuvo ašmenimis¹².

Prieš išvykdamas į Lietuvą, J. Deksnys savo vietoje paliko S. Žymantą ir supažindino jį su švedų žvalgyba. Apie S. Žymanto naująsias pareigas buvo informuotas ir S. Lozoraitis, kuris sutiko ateityje bendradarbiauti su S. Žymantu. Būtent apie šias dvi asmenybes – S. Žymantą ir S. Lozoraitį – ir kūrėsi naujoji organizacija.

Naujos organizacijos iniciatoriumi tapo S. Žymantas; jis tarėsi su S. Lozoraičiu, derino savo veiksmus su F. Neveravičiumi, Stasiu Kuzminsku. Apie organizavimosi planus buvo informuojami A. J. Greimas, J. Valiulis, B. Raila, S. Mackevičius, Jonas Masiulis. Kai kurie iš jų po Baden Badeno per daug nepasitikėdami J. Deksniu ir S. Žymantu gana atsargiai žiūrėjo į tokią idėją. Daug šioje situacijoje lėmė Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio pozicija. Po pasitarimų su juo į organizacinį darbą aktyviau įsitraukė F. Neveravičius ir S. Kuzminskas¹³.

Buvo aišku, kad sunku bus nuslėpti ryšius su užsienio žvalgybomis, be to, vykstant viešai polemikai su VLIK'u jie bus daug silpnesni. Kuriamai slaptai organizacijai reikėjo turėti tam tikrą užnugarį – viešą ar pusiau viešą, tiesiogiai nesusijusią su rezistencine veikla organizaciją, kuri atstovautų jiems emigrantų visuomenėje. Anglų žvalgyba taip pat buvo

suinteresuota, kad slapta S. Žymanto, J. Deksnio ir kitų veikla būtų pridengta vieša politinė-visuomeninė organizacija¹⁴. Taip kilo idėja sukurti dvilypę organizaciją. 1949 m. vasarą per J. Deksnį pradėjusi plaukti informacija iš Lietuvos paspartino organizacijų kūrimo darbą.

Kuriant organizacijas, be jų pobūdžio, iškilo ir pavadinimo klausimas. Buvusiems BDPS UD nariams ir visiems, kurie jiems prijaudė, BDPS vardas labai daug reiškė – visa praeitis, pirmieji ryšiai su kraštu, įgailiojimai. Pavadinimas buvo tvirtai įaugęs į kraują, žinomas emigracijoje, atsisakyti jo buvo sunku. Tačiau Baden Badeno pralaimėjimas paliko juodą žymę, todėl keičiant organizacijos pavadinimą mėginta atsiriboti ir nuo gėdingo pralaimėjimo Baden Badene. „Pats, mielas Teo [B. Raila. – D. D.], dažnai pamini B[aden] B[adeną] ir iš jo išplaukiančias visapusiškai pragaištingas pasėkas. L[abai] teisingai. Nuo B[aden] B[adeno] buvo griežtai atsiribota. Sutinku, kad to dar per maža. Tad kuriam galui vėl krautis ant kupros dalykus su visa praeitimi, klaidomis, visu nelemtu bagažu? Rusai sako – „vsio stiriet i načat s načala“. Nebus tada nė B[aden] B[adeno] šešėlio“¹⁵.

BDPS UD pavadinimo atsisakė ir J. Deksnys; jis norėjo suburti nedidelę žmonių grupę, dirbančią rezistencinį darbą. Kilus klausimui, ką toliau daryti – atgaivinti BDPS UD ar mėginti sukurti kažką naujo, organizatoriai pasisakė už kūrimą organizacijos, sudarytos senuoju pagrindu, bet nauju pavadinimu. Buvo suprojektuota dviguba organizacija, kurioje BDPS UD lieka visiškai konspiruotu branduoliu, o visuomenėje pasirodo viešos liberalinės-rezistencinės organizacijos formomis. Slaptajai daliai buvo pasiūlytas pavadinimas – Rezistencinė tarnyba (Lietuvos rezistencinė tarnyba užsienyje), viešai organizacijai – Lietuvos laisvės kovų frontas (vėliau apsisistota prie Mykolo Biržiškos pasiūlyto pavadinimo – Lietuvių

rezistencinė santarvė). Tokia informacija su prašymu pritarti bei paremti ir buvo išsiuntinėta buvusiems BDPS UD nariams. „Naujai esu gavęs pranešimą iš Vėjo [S. Kuzminsko – D. D.]. Tau jis rašo atskirai, tačiau, informacijos dėlei, suglaustai pakartojau turinį: su Kaireliu [S. Lozoraičiu] susitarta – DS [rezistencinė veikla] jau dabar jam subordinuojasi. Eiti prie Rez[istencinės] T[arny]bos steigimo [...]. Sudarymo principai – nepart[inė], liberalinės rezist[encijos] vadovybė. Asmenys – individualinio pajėgumo pagrindu. Atskirai išskirtinas Prezidiumas. RT – bent pradžioje, ne vieša ir, bent organizacinėje stadijoje, neoperuojama Kairelio pritartimu. Lygiaverčiai savos orgjos formavimas. Jie siūlo vėl naują vardą – „Liet[uvos] Laisv[ės] Kov[ų] Frontas“. Ar tai tikslinga? Ar ne per dažnai keičiama firma? Kiek vėliau – „Laisvės Fondas“. Mintis rimta, bet dėl jos realizavimo galimybių bus įmanoma pasisakyti vėliau, kai bus pastūmėta savoji organizacija ir išjudinta RT“¹⁶.

Tačiau ir nutarus panaikinti senąjį vardą, kuriama naujoji organizacija buvo sudaryta BDPS pagrindu ir toliau suvokiama kaip BDPS UD. Net patiems organizatoriams ne visada buvo suprantama ir priimtina idėja atsisakyti jau pripažinto vardo. „Iš kur ta „Polit[inė] Rez[istencinė] Org[anizacija]“ ir kur jos vieta? BDPS-o užs[ienio] rėmuose? O tikslai? Tai kam to, jei yra BDPS? Nesuprantu net“¹⁷, – rašė F. Neveravičius B. Railai, tiesa, vėliau labai ryžtingai parėmęs naujo pavadinimo organizaciją. Net ir nutarus dėl naujos organizacijos pavadinimo (Lietuvos laisvės kovų frontas) ir išsiuntinėjus informaciją prašant pareikšti nuomonę vienais ar kitais klausimais, vis dar buvo grįžtama prie BDPS idėjos. „Per tą laiką lyg ir nieko triukšmingo neatsitiko, bet atsitiko tai, ko bijojau. Būtent – nesusipratimai, neaiškumai, sieksniniai aiškinimai ir viso to rezultate realaus darbo tūpčiojimas vietoje. Henrikas [S. Mackevičius] atsiuntė organizacinę

santrauką, iš kurios aišku, kad arba įvyko nesusipratimas, arba sąmoningai suignoruota mūsų primygtina sugestija, jog su BDPS-u užsienyje turi būti baigta ir reikia kurtis naujais vardais, nors ir, bent iš dalies, senais pagrindais. [...] Rodos, mūsų buvo pateikta apsvarstyti aiški schema: 1) Rez[istencinė] tarnyba, 2) L[ietuvos] L[aisvės] K[ovų] F[rontas], 3) d. s. [rezistencinė veikla] – auton[ominis] LLKF vienetas, 4) Laisvės Fondas – Rez[istencinės] tar[nybos] dispoz[icijoje]. Kodėl neapsvarstyta ir nepasisakyta dėl tos schemos, o atsiunčiamas gatavas smulkus planas pagal IX. 11 d. nutarimą, kuris įvyko prieš N[ew] Y[orko] ir Lond[ono] pasitarimus ir šiandien nebeatitinka naujai susidariusios apystovos. Dabar bus aiškinimosi pusmečiui, o realus darbas stovės vietoje. Henrikui visa tai parašiau, pranešdamas drauge, kad jokių aktyvių naujų ar senų pareigų BDPS-o ribose priimti ir vykdyti negaliu, nes laikau BDPS-o užsienyje likvidavimą ir naujais pagrindais organizavimąsi valandos svarbiausiu reikalu¹⁸.

Organizacijų formavimas užtruko ilgai. Ne taip lengva buvo įtraukti į darbą ir Lietuvos diplomatijos šefą S. Lozoraitį. Jis pritarė visoms idėjoms ir naujos organizacijos kūrimui bei ryšių su kraštu užmezgimui, tačiau viskas tuo ir baigdavosi. Vienas iš Rezistencinės tarnybos organizatorių F. Neveravičius ne kartą laiškuose B. Railai užsimindavo apie S. Lozoraičio neryžtingumą, pasyvumą, nenorą imtis iniciatyvos ir veiklos. „Nuo pavasario padaryta daug, nors sunkumų ir kliūčių buvo begalės. Perspektyvos yra – galima tikėtis, kad bus nuveikta dar daugiau, realiau, efektyviau. Tam yra rimto pagrindo bei duomenų. Drauge tačiau yra begalės kliūčių, painiavos ir, svarbiausia, sunkiai klojasi reikalo pastatymas ant tikrų kojų. Daug čia sveria pasyvioji Kairelio [Lozoraičio] pozicija. Jis viskam pritaria, viską pagiria, prašo žinių, šio bei to, bet, tariant privačia plotme. Tikram veiksmui,

reikalų sutvarkymui vis nesiryžta, laukia, nauju mūsų terminu, vis „sėdi po kandelibrais“. Jei ir toliau jis nesiryš patvarkyti reikiama linkme „vidaus“ reikalus ir efektyviai paremti rezistenciją – bijau, kad sąlygos realiam darbui galės būti veik neįmanomos. Tikimės jį prisivilioti aplankyti Norą [Angliją], grįžtant iš Monikos [JAV], bet ar pavyks – klausimas. O jei ir taip, ar pavyks ką iš jo išspausti – antras klausimas“¹⁹.

Organizacijos kūrimo darbus sunkino ir tai, kad jos organizatoriai bei nariai buvo išsisklaidę po įvairias šalis. Ryšys laiškais turėjo daugybę minusų, kurių didžiausias – laikas. Laikas bėgo, o įvairiems pasitarimams ir suderinimams nebuvo galo. S. Žymantas savo laiškuose B. Railai skundėsi, kad visas darbas yra paliktas jam vienam – visi kiti laikosi nuošalyje, „maždaug žiūri – na, dirbk, nepavyks, pats kaltas būsi“²⁰.

Dar viena priežastis, sunkinusi organizacinius darbus – asmenybės, dauguma individualistai, laikęsi skirtingų nuomonių, kurias reikėjo suderinti. Pagaliau trūko ir asmenybių. Pavyzdžiui, daug stengtasi mėgiant įtraukti Kazį Škirpą. Vienu momentu jis pritarė organizacijai, nors ir pasisakė už BDPS išlaikymą, o ne kitos organizacijos kūrimą²¹. Tačiau vėliau, dideliame S. Žymanto nusivylimui ir pykčiui, K. Škirpa nutolo nuo LRS; tuo laikotarpiu jis ėmėsi naujo vaidmens – mėgino suvienyti VLIK'ą, S. Lozoraitį, liberalus ir įkurti vyriausybę egzilyje²², tačiau realiai tai buvo neįmanoma.

Nuo organizacijos kūrimo pirminės idėjos prabėgo daugiau kaip metai, o realaus rezultato nebuvo matyti. Susirašinėjimai, projektai, derinimai atėmė daug laiko ir jėgų. Pasak J. Masiulio, net pagrindinis organizacijos iniciatorius S. Žymantas pradėjo rodyti nusivylimo ženklų²³. Ypač rezervuotai jis žiūrėjo į platesnės organizacijos (LRS) kūrimą, labiau rėmė tik LRTU idėją. „Iš Žako [S. Žymanto] korespondencijos matyti, kad jis bijo antrą VLIK'ą Londone suda-

ryti. Be abejonės, toks pavojus gal ir būtų, bet vyras užmiršta, kiek yra svarbu iniciatyvą rankose turėti²⁴, – rašė J. Masiulis B. Rai-lai. Vėliau S. Žymantas vis svarstė idėją, kad reikėtų pasitenkinti nedidele darbinga draugų grupe. „Aš tenorėčiau tik vieno – mūsų grupelės įforminimo į sambūrį, nes juk esame nei laisvės kovotojai, nei bedepesininkais (jais geriau nebūti formaliai, nes sugriauti gali kiekvienas asilas) – bet kaip nors to pasiekti. Karolis [K. Drunga], Vėjas [S. Kuzminskas], Pužas [F. Neveravičius], tu, aš, Henrikas [S. Mackevičius], Sidabras [J. Vėbra] ir t. t. – kaip sudaryti bent iš to formalią grupę – visai formalią?“²⁵

Galiausiai 1950 m. vasarą, viską suderinus ir aptarus, oficialiai buvo įforminta nauja organizacija. Liepos mėnesį S. Žymantas, J. Masiulis ir Tomas Vidugiris pasirašė Lietuvos rezistencinės tarnybos užsienyje (LRTU), dar vadinama Dubysos vardu, steigimo aktą. Tai buvo slapta organizacija, sukurta specialiai ryšiams su kraštu ir užsienio žvalgybomis palaikyti. Organizacijos steigimo akte skelbiama, kad LRTU tvirtai pripažįsta krašto rezistencijos, vadovaujamos BDPS prezidiumo, primatą tautos kovoje, visais Lietuvos vidaus ir užsienio politikos klausimais bendradarbiauja su S. Lozoraičiu ir jo vadovaujama diplomatinė tarnyba ir pirmutiniu uždaviniu laiko pagalbos krašto rezistencijai teikimą. Organizacijos tikslai: teikti materialinę ir moralinę pagalbą kraštui, informuoti užsienį apie tikrą krašto padėtį, taip pat verbuoti, rengti ir siųsti agentus į Lietuvą žvalgybiniam darbui²⁶. Formaliai Dubysai vadovavo S. Kuzminskas, faktiškai jis buvo visiškai pavaldus S. Žymantui.

Rezistencinės tarnybos steigimo protokole numatyta įkurti naują organizaciją – viešą LRTU dalį, atskirą nuo slaptos LRTU ir jos veiklos, neturinčią ryšių su kraštu ir žvalgybomis. 1950 m. rugsėjo 8 d. Londone buvo įkurta Lietuvių rezistencinė santarvė.

Jos veikloje dalyvavo ir jai vadovavo tie patys žmonės kaip ir LRTU. Vadovauti LRS buvo sudaryta vyriausioji taryba, kurios pirmininku paskirtas S. Kuzminskas, vicepirmininku S. Žymantas; tarybos nariais tapo V. Žilinskas, T. Vidugiris, K. Drunga, F. Neveravičius, J. Masiulis. Faktiškai LRS vadovavo S. Žymantas ir S. Lozoraitis. F. Neveravičius tvarkė visą Dubysos ir LRS kanceliariją²⁷.

RYŠIAI SU LIETUVA IR LIETUVOS REZISTENCINĖ TARNYBA UŽSIENYJE

Lietuvos rezistencinės tarnybos užsienyje steigimo akte buvo minimas BDPS prezidiumas, tačiau santarvininkai nežinojo, kad tikrąjį prezidiumą, veikusį Kaune ir Tauro apygardoje, 1948 m. pradžioje MGB likvidavo. Vietoj jo, turėdamas tikslą perimti ryšių su užsieniu kanalus, infiltruoti savo agentus į pabėgėlių politinius centrus, skaldyti bei dezinformuoti partizanus, tais pačiais metais saugumas įkūrė kitą BDPS prezidiumą, sudarytą iš saugumo agentų. Tiesa, tarp partizanų naujasis BDPS prezidiumas gana greitai prarado autoritetą. 1949 m. pradžioje vietoj BDPS prezidiumo buvo suformuotas bendras tiek politinei, tiek karinei veiklai vadovaujantis centras, turintis visų apygardų įgaliojimus – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis.

Svarbiausias sovietų sudaryto BDPS prezidiumo tikslas buvo perimti ryšius su Vakarais. Tai jiems pasisekė 1949 m. suėmus ir užverbavus J. Deksnį. BDPS prezidiumo vardu palaikydamas ryšius su užsieniu, saugumas daug rizikavo. Jau 1949 m. pavasarį Jurgiui Krikščiūnui perėjus Lenkijos sieną pavyko perduoti žinią J. Lukšai, kad Lietuvos partizanų centrinės vadovybės vardas pakeistas iš BDPS į LLKS²⁸. Kita žinia, svarbi VLIK'ui ir sutvirtinusi jo pozicijas tarp pabėgėlių, buvo 1950 m. J. Lukšos atsiųsta in-

formacija, kad LLKS patvirtino Baden Badeno susitarimą ir jį paskyrė atstovu užsieniui²⁹. Dėl VLIK'o ir LRS nesantaikos nepavyko anksčiau atskleisti MGB žaidimus; J. Deksnio mitu ir jo siunčiamomis dezinformacijomis S. Žymantas akiai tikėjo ilgą laiką.

Didelį pavojų MGB ir J. Deksnui bei Rezistencinei santarvei kėlė J. Lukšos grįžimas į Lietuvą; tam stengtasi įvairiais būdais sutrukdyti. Žuvus J. Lukšai, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vadovybė prarado ryšius su Vakaraais ir VLIKu, o LRS „monopolizavo“ ryšius su kraštu.

Dezinformuodamas LRTU ir užsienio žvalgybas saugumas nesitenkino viena fiktyvia pagrindžio organizacija, nes ji galėjo būti atskleista, todėl, kad ryšiai su Londonu nenutrūktų, ryšius su LRTU palaikė kelios viena nuo kitos nepriklausomos pasyvaus pagrindžio organizacijos³⁰. Taigi MGB galėjo sėkmingiau manevruoti, gaudama daugiau naudos, o prireikus vieną ar kelis kanalus uždaryti. Taip buvo padaryta su BDPS prezidiumu, kai jis pasidarė neefektyvus Lietuvoje ir per daug matomas užsienyje. 1953 m. sausio 17 d. į Vakarus buvo pasiųsta radiograma, kad BDPS sutriuškintas³¹.

Aktyviosios rezistencijos klausimas išeivijoje buvo sudėtingas ir opus. Liberaliųjų sparnas dar 1946 m. puoselėjo įsitikinimą, jog atviras karas su okupantais yra savižudybė, nes Vakaraai tikrai nesirengia lieti savųjų kraujo dėl Baltijos kraštų. Blėstant pokario euforijai, vis mažiau išeivijoje buvo tikinčių konflikto tarp Vakarų ir Sovietų Sąjungos bei greito išsivadavimo galimybe.

Tiesa, ne visi išeivijos veikėjai manė vienodai. Nagrinėjamu laikotarpiu keitėsi VLIK'o vadovybės požiūris į krašte vykstantį ginkluotą pasipriešinimą. Anksčiau buvo kalbama apie būtinybę taupyti tautos potencialą, o nuo 1949 m. pasigirsta balsų, kad užsienio valstybės (pirmiausia JAV) remia Baltijos valstybių siekius ir tai drąsina kovos tęsimą³². Užsienio spaudoje padaugėjo informacijos

apie partizanų veiklą. Tokiai VLIK'o pozicijai įtakos turėjo prasidėjęs bendradarbiavimas su CŽV ir amerikiečių diplomatiški padaršinimai, tikintis iš VLIK'o gauti naudos saviems, t. y. Amerikos, interesams³³. VLIK'o pagyros būtais ir nebūtais ryšiais su pagrindžiu skatino ir MGB skirti jam daugiau dėmesio.

Tokia VLIK'o taktika buvo radikaliai priešinga Rezistencinės santarvės pozicijai – kitaip negu VLIK'o vadovai, S. Žymantas buvo linkęs viską slaptinti. VLIK'o pozicijai nepritarė ir S. Lozoraitis; jis kritikavo jo vadovus už kalbas apie ryšius su partizanaais ir ragino laikytis didesnės konspiracijos.

Didelę įtaką LRS darė S. Lozoraitis ir, žinoma, J. Deksnys. Pastarasis vykdamas į Lietuvą buvo sau iškėlęs tikslą kiek įmanoma stengtis sustabdyti kraujo liejimą ir pereiti prie pasyviosios rezistencijos³⁴. Tokį uždavinį sau kėlė ir LRS; ji ragino taupyti jėgas siekiant apsaugoti Lietuvos žmones nuo dvasiinio ir fizinio sunaikinimo. „Vienas iš didžiausių LRS rūpesčių yra tai, kad Kraštas kuo mažiau nukraujuotų. Lietuvių tauta ir taip jau nukentėjusi. Tad mūsų kovai reikia taikyti tokį metodą, kad su mažiausia aukų pasiektume daugiausia naudos“³⁵.

LRS poziciją dėl pasyviosios rezistencijos stiprino ir MGB siunčiama informacija. Visa Vakarams skirta dezinformuojanti medžiaga buvo nukreipta prieš ginkluotą pagrindį. Svarbiausi jos bruožai – partizanų veikla sukelia sovietų represijas, patys partizanai vykdo represijas, dėl jų neatsargios veiklos rezistencija patiria daug beprasmių aukų, todėl pasyvioji rezistencija (J. Deksnys ir BDPS prezidiumas) nepritaria ginkluotai rezistencijai (vadovaujamai LLKS).

1949 m. vasarą pradėję eiti J. Deksnio dezinformuojantys pranešimai iš Lietuvos ir žaidimai su LRTU ir užsienio žvalgybomis tęsėsi iki šeštojo dešimtmečio vidurio. Per visą tą laikotarpį J. Deksnys sudarė 150 su viršum dezinformacinių radiogramų projektų ir

parašė daugiau kaip 10 dezinformacinių slaptaraščių, kurie buvo panaudoti radijo žaidimuose su anglų ir švedų žvalgybomis³⁶. LRTU ir LRS nebuvo jokios galimybės išlikti nesusikompromitavusioms.

J. Deksnio pagalba parengti saugumo agentai buvo siunčiami į užsienį, ten jie susitikdavo su LRTU nariais ir Lietuvos diplomatijos šefu S. Lozoraičiu. 1950 m. pavasarį į Gdynę atvyko neva BDPS prezidiumo įgaliotinis Arūnas (MGB agentas Gintautas), kuris susirašinėjo su S. Žymantu ir V. Žilinsku Švedijoje, rengė dirvą kito agento atsiuntimui³⁷. Tų pačių metų pabaigoje į Vakarus atvyko BDPS prezidiumo įgaliotinis Kęstutis (agentas Liepsna). Jis buvo įgaliotas vesti derybas su LRS, kalbėti apie pagrindžio veiklos taktiką (BDPS – pasyvi, LLKS – aktyvi)³⁸. Londone jis susitiko ir tarėsi su LRTU nariais (S. Žymantu, V. Žilinsku, T. Vidugiriū, F. Neveravičiumi, S. Kuzminsku), diplomatijos šefu S. Lozoraičiu, Lietuvos įgaliotuoju ministru Anglijoje Broniu Balučiu³⁹. 1952 m. sovietai į Londoną pasiuntė dar vieną „rezistentą“ – Edmundą, kuris susitiko su S. Žymantu, S. Lozoraičiu, anglų žvalgybos atstovais⁴⁰.

Rezistencinės tarnybos užsienyje nariai ne tik teikė informaciją užsienio žvalgyboms, bet ir verbavo žmones, kuriuos būtų galima permesti į Lietuvą. 1950 m. į Lietuvą jie pasiuntė tris žmones: Justą Dočką (Nėrį), Algį Lechmaną ir Povilą Janickį. Visų jų likimai tragiški. J. Dočkus, pirmasis po J. Deksnio anglų permestas į Lietuvą, 1950 m. balandžio mėnesį žuvo suimant grupę Palangos pajūryje. Gruodžio mėnesį Lietuvoje buvo išlaipinti P. Janickis ir A. Lechmanas. Pastarasis greitai dingo, o P. Janickis saugumo kontroliuojamas siuntė žinias radijo bangomis iki 1953 m., kai buvo suimtas⁴¹. Tokių žmonių buvo ir daugiau. S. Žymantas ir kiti LRTU žmonės rasdavo tinkamus jaunos vyrus, dažniausiai neseniai iš Vokietijos į Angliją emigravusius pabėgėlius,

kupinus patriotizmo ir noro padėti Lietuvai; apeliuodami į jų patriotizmą verbuodavo juos į anglų SIS (Secret Intelligence Service), parengdavo ir siųsdavo į Lietuvą⁴². Toku būdu 1952 m. Lietuvoje atsidūrė Anicetas Peršlotas, Zigmas Kudirka, 1953 m. Anicetas Dukaitis ir kiti; jie iškart patekdavo į saugumo pinkles⁴³. Jokios naudos iš to nebuvo, tuščiai naudotos jėgos ir žmonės.

Rezistencinės tarnybos užsienyje sudarymą ir veiklą rėmė ir finansavo anglų žvalgyba. LRTU nariai palaikė ryšius su švedų žvalgyba, mėginta užmegzti artimesnius ryšius ir su amerikiečių CŽV, kuri nuo pat įsikūrimo domėjosi LRTU ir jos ryšiais. Ryšiai su amerikiečiais būtų pravertę ir finansiškai, nes jų lėšos, skirtos žvalgybinei veiklai, buvo kur kas didesnės nei anglų, juo labiau švedų. S. Žymanto ir kitų pastangos diskredituoti VLIK'ą amerikiečių akyse rezultatų nedavė. Nuo pat LRS įsikūrimo amerikiečių žvalgyba siekė suvienyti lietuvių jėgas, tuo tikėdamasi darnesnės žvalgybinės veiklos, tačiau net ir CŽV spaudimas VLIK'ui neprivertė jo susitarti su Lietuvos diplomatijos šefu S. Lozoraičiu ir LRS⁴⁴.

Siųsdama savo agentus į Vakarus MGB ne tik rinko sovietams svarbią žvalgybinę medžiagą apie anglų planuojamas operacijas, metodus, tarptautinę politinę ir karinę padėtį, pabėgėlių politinį ir kultūrinį gyvenimą, bet, pasinaudodama LRTU, stengėsi gauti iš S. Žymanto ir anglų kuo didesnę techninę bei finansinę paramą. Per grįžtančius iš Londono agentus ir anglų žvalgybos užverbuotus žmones, siunčiamus į Lietuvą, MGB gaudavo pinigų, techninių priemonių. Po pokalbių su Kęstučiu ir Edmundu dėl finansinės paramos pagrindžiui S. Žymantas kalbėjosi su anglų SIS atsakingais atstovais, taip pat su amerikiečių žvalgybos atstovu Švedijoje⁴⁵. Kiek pinigų gauta šiam tikslui iš Vakarų ir kiek jų pateko į sovietų saugumo rankas – nėra žinoma.

Kyla klausimas, kiek apie visą LRTU veiklą žinojo LRS nariai. S. Žymantas laikėsi nepaprasto atsargumo. Jo rankose buvo visi ryšiai su kraštu ir žvalgybomis, per jį ėjo visa informacija. 1952 m. laikantis BDPS UD tradicijos buvo leidžiami slapti LRTU aplinkraščiai, kuriuos gaudavo ir kai kurie LRS nariai⁴⁶. Juos surašydavo S. Žymantas pagal J. Deksnio ir MGB dezinformacijas. Retkarčiais jis pasiūsdavo kai kuriems LRS nariams informacijos (tiek, kiek jam atrodė reikalinga) apie LRTU, kad nariai galėtų suvokti visą užkulisinę akciją, pabrėždamas, jog tai ne viešam naudojimui: „Tai svarbi medžiaga užkulisinei akcijai suvokti, kuri dabar dar stipriau eina nei anksčiau, nors spaudoje tuo negalima naudotis, bet tam tikros derivatyvinės išvados visuomet galima ir pravartu padaryti, kai tenka su krikais ar kuo kitu už plaukų susiimti“⁴⁷.

Apie LRTU ir jos veiklą, ryšius su kraštu ir užsienio žvalgybomis žinojo V. Žilinskas, nes ir pats buvo tiesiogiai įveltas į ryšių palaikymą su J. Deksnio. Principinius dalykus žinojo S. Lozoraitis, atvykdamas iš Romos į susitikimus su fiktyvaus BDPS prezidento atstovais. Daug žinojo ir LRTU nariai F. Neveravičius, S. Kuzminskas, J. Masiulis, T. Vidugiris, padėję S. Žymantui verbuoti lietuvius emigrantus žygiams į Lietuvą. Apie LRTU ryšius su J. Deksnio ir užsienio žvalgybomis žinojo LRS vadai, LRS vyriausiojo komiteto nariai: K. Drunga, H. Žemelis, B. Raila, S. Mackevičius ir kiti. Žinoma, jie žinojo ne viską, ypač apie žvalgybinį darbą, bet svarbiausias žinias gaudavo. 1953 m. rugpjūčio 15 d. LRS vyriausiojo komiteto narių (J. Vėbros, H. Žemelio, S. Mackevičiaus, Ligijos Bieliukienės, B. Bieliuko) pasitarime New Havene tarp kitų klausimų buvo svarstyta padėtis Lietuvoje ir LRS santykiai su „draugingais svetimaisiais ir jų institucijomis“. Pasitarime nutarta „pareikšti džiaugsmą pasiektais rezultatais ryšių su kraštu srityje ir išreikšti padėką St. Žymantui

ir kitiems RT nariams už darbą“; dėl bendravimo su užsienio žvalgybomis nutarta, kad reikia ir toliau išlaikyti esamus labai gerus santykius su Anglija, taip pat nustatyti oficialius santykius su JAV. LRTU narys V. Žilinskas įgaliotas dar kartą nuvykti į Vašingtoną ir aptarti santykius⁴⁸.

Kad palaikomi ryšiai su kraštu, nujautė dauguma LRS narių, tuo rėmėsi visa LRS veikla. Amerikos lietuvių rezistencinės santarvės (ALRS) biuletenyje „Žinios ir mintys“ buvo skelbiama: „Rezistencinėje srityje mes esame pasiekę ir pasiekiame apčiuopiamų vaisių. Tai darbai, apie kuriuos dar ne laikas kalbėti ir rašyti. Kiekvienas sąžiningas lietuvis, o ypač LRS narys, tai supranta. Bet kokių vaisių mūsų darbas yra davęs, duoda šiandien ir ateityje atneš, ir kai apie tai bus galima laisvai kalbėti, – tai bus mūsų didžiausio pasitenkinimo ir pasididžiavimo išgyvenimas. Istorija atžymės, kad LRS davė rezistenciniam darbui moralinį ir materialinį pagrindą, kiek tai liečia tos srities veiklą užsienyje. Mūsų pareiga – nuoširdžiai ir gausiai šį darbą paremti toliau. Kiekviena moralinė ir materialinė paspirtis, suteikta rezistenciniam darbui, yra ir liks didžiausias nuopelnas, kurio mes, šiandien gyvendami užsienyje, būsimė pasiekę. Jei LRS rezistenciniam darbui nesuteiktų pilnos moralinės paramos ir žymios savo surenkamų lėšų dalies, ji greitai netektų savo tikrosios prasmės ir skaudžiai pažeistų, galima sakyti, išduotų savo pačios gimimo ir buvimo priežastį“⁴⁹.

S. Žymanto darbas su užsienio žvalgybomis buvo vieša paslaptis⁵⁰. Tiesa, apie žmonių verbavimą ir siuntimą į Lietuvą, rezistencijos atstovų lankymąsi, jei ir žinojo, tai tik nedidelė žmonių grupė. Išimtis – Nėris (J. Dočkus), kurį asmeniškai pažinojo dalis LRS narių. B. Railos, K. Drungos, H. Žemelio, J. Masiulio susirašinėjimuose buvo minimas jo vardas, visą laiką primenant, jog būtina laikytis konspiracijos. „Gaila, kad neturime dar teisės viešiau skelbti, jog žygyje Tėvynėje

prieš pusantrų metų žuvęs Nėris, atlikęs nepaprastus nuopelnus rezistencijai ir faktinai pirmas į kraštą nunešęs LRS idėją, yra šviesėtis ir buvęs vieno skyriaus (ne Vokietijoje) pirmininkas. Tas faktas šviesėčiams turėtų reikšmės. Bet pabrėžiu jį abiem, apie tai dabar dar draudžiama bet kam kalbėti. Bolševikai jo neatpažino, nors jo lavonas kelias dienas buvo išmestas vieno miestelio rinkoje, kur jis žuvo susišaudęs su stribais. Bet krašte tebėra (kitose vietose) jo artimi giminės, ir jo pavardei paaiškėjus jie tikriausiai beprasmiškai nukentėtų. Visi pasiuntiniai žino apie Nėrio svarbą ir daug naudos davusį žygį (savo pareigą jis suspėjo atlikti), Lozoraitis buvo pradžioje linkęs apie tai skelbti, bet vėliau, išsiaiškinus aplinkybes, buvo susilaikyta ir taip dar truks turbūt ilgesnį laiką⁵¹.

Konspiracijos buvo raginama laikytis dėl dviejų svarbių priežasčių: kad per didelė reklama nesukeltų represijų Lietuvoje ir dėl užsienio žvalgybų. Net siekiant didesnės finansinės paramos iš kitų organizacijų ar fondų buvo vengiama kalbėti apie šiuos ryšius: „[...] Irenos [Lietuvos] vardu ar bent kokiam sąryšy su Irena (tad ir RT) negalima leisti į mūsų emigracijoje, negalima viešai rėkti ir kovoti. Deja, ką padarysi. Dėl dviejų priežasčių – e[kstra] veiksmų akyse virsime tais pačiais emigrantais, kuriais virto tulpė [VLIK'as]. O jų akyse tulpė neverta penkių kapeikų. Antra – dešifruosime mūsų liniją ir tikslus, žmones priešui. Už kiekvieną neatsargumą afišavimesi kova dėl laisvės Irenoje mokama krauju, jie tai vadiną tautos duobkasių darbu, visa tai sukelia priešų budrumą ir agresyvumą. Yra darbo ir be tos maišaties emigracijoje – darbo tylaus ir visiems. Žinoma, sunku, ką padarysi; tiek, kiek lėšų reikia, tai jokie altai neduos – tai milžiniškos sumos, o dėl smulkių sumų (būtinų nacionalinėms išlaidoms) nieko dešifruoti altams negalima“⁵².

Lietuvos rezistencinės tarnybos užsienyje veiklą gaubia paslapties šydas. Ant organiza-

cijos biuletenių ir dokumentų užrašyta „slaptai“ arba „visai slaptai“, o jų turinyje dažnai pasitaiko raginimų laikytis griežtos konspiracijos. Dar BDPS gyvavimo laikais buvo parengtas detalus sąrašas slapyvardžių, vartojamų ir LRS tarpusavio susirašinėjimuose. Beje, slaptumo iš S. Žymanto reikalavo anglų žvalgyba, juo labiau tuo suinteresuota buvo MGB, kuri per atvykstančius agentus ir J. Deksnį nepamiršdavo priminti, jog būtina laikytis konspiracijos⁵³. Rūpestis vengti nereikalingos partizanų reklamos buvo savaime suprantamas, tačiau S. Žymantas, įtikėjęs savo misija, tą požiūrį tiesiog suabsoliutino; jis slaptino viską ir visą gaunamą informaciją perkošdavo per savo tinklą⁵⁴. Tai buvo labai naudinga sovietų saugumui – S. Žymantas ir LRTU tapo izoliuoti nuo bet kokios pašalinės nuomonės, kuri būtų galėjusi kritiškesniu žvilgsniu traktuoti besiplėtojančius ryšius su Lietuva⁵⁵.

Visa LRTU veikla bei ryšiai su kraštu rėmėsi aklu tikėjimu J. Deksnio ir jo taria ma veikla Lietuvos pogrindyje. Ilgainiui J. Deksnio radijo žaidimai ir siunčiama informacija darėsi nebeaktuali. Informacija buvo nepatenkintos ir užsienio žvalgybos. Pradėta įtarinėti, kad čia gali būti MGB darbas. K. Drunga 1956 m. rašė B. Railai: „Tau gal Julius [S. Žymantas] yra jau šiek tiek rašęs, kad d. s. [rezistencijos] reikalai yra labai blogoje fazėje. Čia veikia ir „koegzistencija“ ir tas sunkumas, kad dabar jau ilgesnį laiką niekas negalėjo į čia atvykti. Ryšys darosi visai anemiškas ir yra galima, kad Nora [Anglija] jį visiškai nutrauks. Pas Norą yra taip pat daug įtarimų, kad ir pats ryšys yra ar gali būti jau netvarkoje. Iš paskutinio Kamilės [J. Deksnio] laiško, neseniai gauto, aš neturėjau pagrindo tokiame įspūdžiui susidaryti. Tačiau ir iš Kamilės pusės mažai tebuvo padaryta d. s. ryšiui stiprinti. Per kanalą eidavo „filosofijos“, o ne tai, kas patį ryšį konkrečiu ir realiai reikalingu daro. Reikalą radikaliai pataisyti galėtų tik pačios Kamilės

atsiradimas ar kas tolygaus. Praeitą žiemą tai nepavyko⁵⁶.

Žaidimas su MGB tęsėsi, kol 1955 m. anglai, aptikę Latvijos MGB klastą, įtarė, kad J. Deksnys dirba MGB ir atleido iš darbo S. Žymantą. LRTU veiklos žlugimas neigiamai paveikė ir Lietuvių rezistencinę santarvę.

VIEŠOJI PUSĖ, ARBA LRS

Susikūrusios naujos, ar atkurtos senos BDPS UD nauju pavadinimu, organizacijos centras buvo Anglijoje. Tai lėmė visų pirma santykiai su užsienio žvalgybomis ir ryšiai su kraštu. Tačiau kuriant platesnę viešą ar pusiau viešą organizaciją Anglijoje bazė buvo per maža; norint sukurti tvirtesnę ir galingesnę organizaciją, reikėjo ją kurti ne tik Europoje, bet ir JAV. Juo labiau kad tam buvo palanki dirva – dalis liberaliai mąstančių žmonių, buvusių BDPS UD narių persikėlė gyventi į JAV.

Nors LRS steigimo aktas pasirašytas 1950 m. rugsėjį, realiai organizavimosi darbas nebuvo toks paprastas ir greitas. 1950 m. rudenį veikė tik LRTU Anglijoje ir aplink ją susibūrę žmonės bei keli entuziastai (B. Raila, S. Mackevičius, J. Vėbra) Amerikoje, kurie netiesiogiai prisidėjo prie LRTU kūrimo, svarstė dvigubos organizacijos atsiradimo galimybę ir tam pritarė. Pirmiausia buvo bandoma užmegzti ryšius su „savais“ žmonėmis – liberalais, buvusiais rezistentais, BDPS UD nariais, prijaučiančiais asmenimis. Kai kurie gana lengvai tam pritarė. Tai lėmė kelios aplinkybės, pirmiausia, kad organizavo jau gerai pažįstami žmonės, su kuriais siejo sena draugystė ar net rezistencinė veikla. Kita vertus, kaip prisimena Kazys Barėnas, kuris neskubėdavo stoti į visokias organizacijas, LRS organizatoriai turėjo gerų argumentų⁵⁷ – buvo kuriama organizacija už Lietuvos laisvę, išlaikomas rezistencinei organizacijai reikalingas paslaptumas, netgi slaptumas,

puse lūpų kalbant apie kažkokius slaptus darbus ir pagalbą krašto rezistencijai. Tačiau tarp verbuojamų asmenų buvo ir labai abejojančių ne tiek tokios organizacijos reikalingumu, kiek jos ilgaamžiškumu. Tarp abejojančiųjų buvo ir tokie žmonės kaip H. Žemelis, K. Drunga, V. Trumpa. Buvęs laikraščio „Mintis“ redaktorius Vokietijoje ir palaikęs ryšius su BDPS UD H. Žemelis persikėlęs į JAV neprisidėjo prie LRTU ir LRS kūrimo, apie pastarąją sužinojo tik iš B. Railos užuominų ir straipsnių spaudoje⁵⁸. Raginamas B. Railos ir S. Mackevičiaus stoti į LRS jis laikėsi gana atsargiai; prieš duodamas sutikimą išsiklausinėjo S. Mackevičių apie visas aplinkybes, ryšį su kraštu, kas dirba Švedijoje vietoj J. Deksnio, iš kur gaunamos žinios, kaip į LRS žiūri diplomatijos šefas ir visa diplomatinė tarnyba⁵⁹. Galiausiai ne tiek įsitikinęs tokios organizacijos efektyvumu, kiek įkalbėtas draugų sutiko įeiti į organizaciją ir į vyriausiąjį komitetą. Sutikdamas ištraukti į organizacijos veiklą, jis iškėlė pagrindinę sąlygą S. Mackevičiui: su juo turi būti palaikomas nuolatinis ryšys ir jis turi būti nuolat informuojamas apie visus reikalus⁶⁰. Greitai H. Žemelis tapo vienu svarbiausių asmenų LRS Amerikoje, suorganizavo skyrių Ročesteryje, užmezgė ryšius su kitais JAV miestais, taip pat su Kolumbija, padėjo suorganizuoti LRS skyrių Kanadoje.

Kitaip negu H. Žemelis, K. Drunga buvo nuolat informuojamas apie naujos organizacijos kūrimą. Dėl sveikatos atsisakęs aktyvesnės veiklos, jis vis dėlto abejojo LRS likimu, nors ir pritarė šiai idėjai. Jis rašė B. Railai: „Santarvės idėją ir organizavimąsi savo korespondencijose, žinoma, palaikysiu, nors dėl jos likimo ir baiminuosi, kadangi ji man pasiutusiai panaši į BDPS istoriją. Man žymiai malonesnis ir tikresnis atrodytų bandymas išaugti iš „parapijinės“ plotmės, naudojantis normalios politinės partijos programa, paįvairinta šio meto aktualesniais šūkiais. Santarvė yra bandymas sušvisti mete-

oru. Ar lietuviškos emigracijos didėjantis inertiškumas bus tam tinkama dirva, parodyti galės tik ateitis ir būtinos tam gerų vyrų labai didelės pastangos. Anglijoje tai gal ir įmanoma, nes senųjų partijų ten labai menka gyvybė ir knisimasis gal žmonių neatbukino. Ar tai gerai seksis jūsų padangėje, geriau žinai Tu pats⁶¹. Be to, K. Drungą labiau traukė idėja suburti liberalinį bloką, platesnę organizaciją, jungiančią visą viduriniąją srovę.

Netrukus K. Drunga įsitraukė į LRS vyriausiojo komiteto veiklą. Kad išvengtų Baden Badeno ar panašaus atsitikimo, sutikdami įeiti į LRS vyriausiąjį komitetą H. Žemelis kartu su K. Drunga kategoriškai pabrėžė, jog jų prašymas, netgi būtina sąlyga – nedaryti jokių principinių sprendimų be jų žinios⁶².

Susikūrusi organizacija iš pradžių buvo pusiau vieša. Per vienerius metus parengus organizacijos statutus, sudarius LRS organizacinius pagrindus bei įkūrus padalinius Europoje ir Amerikoje, 1951 m. pradėta dažniau kalbėti apie LRS išėjimą į viešumą. Viešas pareiškimas buvo reikalingas organizacijos plėtimuisi, tam pritarė Lietuvos diplomatijos šefas S. Lozoraitis, to reikalavo ir užsienio žvalgybos: „Deklaracijos skelbimas labai reikalingas, momentas tam dabar buvo ir kurį laiką dar bus pats patogiausias, bet negalima uždelsti. Viešo pareiškimo labai nori, net reikalauja extra veiksniai, kuriuos vadiname Monika [JAV] ir Nora [Anglija] – pirmasis mums pats artimiausias kraštas, antrasis – saloje. Nori visi diplomatai ir ypač šefas. Mes patys ne visi to norėjome, ypač M. Biržiška buvo prieš, bet pagaliau buvo įtikintas ir pareiškė: jei jau taip reikia, tai darykime. Extra veiksniai, be abejo, nori įsitikinti, kiek mūsų liniją remia mūsų visuomenė, taigi mums didelis uždavinys įrodyti, kad visuomenė nėra mums nepalanki“⁶³.

1951 m. lapkričio 28 d. buvo paskelbtas specialus pareiškimas, pasirašytas 36 vadovaujančių, prie įsteigimo prisidėjusių ar ji

rėmusių asmenų. Jame nuodugniai išdėstyti LRS uždaviniai ir metodai, pateikiamos idėjos, kurių laikosi LRS.

Išėjus į viešumą, organizaciniai veiksmai palengvėjo ir paspartėjo. Šalia trijų LRS skyrių Niujorke, 1951 m. veikė tik skyriai New Havene, Klivlende, Los Andžele ir Ročesteryje. 1952 m. susikūrė LRS skyriai Waterbury, Detroite, 1953 m. – Čikagoje, Toronte. Skyriai kūrėsi ir kitose valstybėse – įsikūrė trys skyriai Pietų Amerikoje (Argentinoje, Venesueloje ir Kolumbijoje), skyrius Australijoje, Europoje veikė skyrius Prancūzijoje bei keli skyriai Anglijoje. Pavieniai asmenys aktyviai veikė daugelyje JAV miestų, bet suburti didesnius skyrius nepavyko. Pagaliau ir pati organizacija, nesiekianti tapti masine, laikėsi rezistencinei organizacijai būdingo slaptumo, biurokратиškumo. Nors LRS nebuvo nustačiusi į ją stojantiems nariams jokių specialių priesaikos ar iškilmingų pasižadėjimų aktų, kaip tai būdinga rezistencijos praktikai ir visiškai natūralu tokiai rezistencinei organizacijai krašte, tačiau išryškinant kiekvieno nario asmeninę atsakomybę ir įforminant jo įsipareigojimus naujo skyriaus steigimo metu būdavo pasirašomas specialus aktas⁶⁴. Kuriant naują skyrių reikėdavo parinkti kandidatus, per bandomąjį laikotarpį juos patikrinti, siųsti tvirtinti vyriausiajam komitetui, pasirašius nariams steigimo aktą vėl siųsti tvirtinti. Tokia biurokratija buvo nepatenkinti ir patys LRS nariai⁶⁵. H. Žemelis sutiko, kad tokie formalumai reikalingi rezistencinei organizacijai, tačiau ragino atsižvelgti į emigracijos aplinkybes, labiau pasitikėti savo nariais, nes tokie biurokratiniai formalumai, jo nuomone, iš dalies atbaido žmones⁶⁶. „[...] pirmoji sąlyga kiekvienai organizacijai veikti – lankstumas ir praktiškumas, o ne sukaustymas šimtais taisyklių ir statutų“⁶⁷, – rašė jis S. Mackevičiui.

Organizuoti skyrius JAV sekėsi gana sunkiai. Ryškiausias pavyzdys – Čikaga. Di-

džiausioje lietuvių kolonijoje, kurioje būriavosi ir daugiausia iš DP stovyklų persikėlusiu pabėgėlių, skyrių didelėmis pastangomis pavyko įsteigti tik 1953 m., bet ir šis buvo labai silpnas. Tiesa, ir kiti skyriai JAV turėjo nedaug narių; LRS vadai galėjo guostis tik tuo, kad LRS nesiekia tapti masine organizacija ir kad svarbiau kokybė nei kiekybė⁶⁸. Amerikiečiai galėjo su pavydu žiūrėti į Europą, ypač Angliją, kur veikė nemažai aktyvių skyrių.

Organizacijos dvilypumas, kai ją sudarė du stambūs centrai – vienas Europoje, kitas JAV, – kėlė nemažai problemų. Europoje, ypač Anglijoje, veikusi LRS dalis buvo savotiškas branduolys, centras. Greta įsikūrusi LRTU diktavo ir reguliavo visą LRS veiklą. Iš pat pradžių buvo suvokiama, kad centralizuotu būdu valdyti abi LRS dalis bus sunkiai įmanoma. Savotiškas skilimas tarp abiejų dalių įvyko 1954 m., ALRS nariams S. Mackevičiui, Povilui Ališauskui, Petruui Pamataičiui, B. Railai parengus autonominę LRS statutą, kuris įsigaliojo 1955 m. vasarį. Organizacija pasidalijo į du junginius – Amerikos LRS, kuri apėmė skyrius ir padalinius JAV ir turėjo atskirą ALRS centro komitetą, ir Europos LRS, kuriai priklausė visi LRS skyriai, išskyrus esančius JAV. Abiejų centro komitetų išrinkti nariai sudarė jungtinį vyriausiąjį organą – LRS tarybą, kurios pirmininkas buvo laikomas LRS pirmininku ir turėjo teisę formaliai atstovauti visai LRS. Iki 1958 m. šias pareigas ėjo S. Kuzminskas. Jam pasitraukus 1958 m., naujas pirmininkas nebuvo išrinktas, jo pareigos teko ALRS pirmininkui P. Pamataičiui.

J. Jakaičio duomenimis⁶⁹, Santarvės veiklą kontroliavo ir finansavo užsienio žvalgybos. LRS buvo įkurta remiant anglų žvalgybai, bet dėl realaus finansavimo visai LRS reikėtų suabejoti. F. Neveravičius skundėsi dėl silpno LRTU finansavimo; juo labiau kelia abejonių anglų parama LRS organizaci-

jai. Be to, ir J. Deksnys pažymi, kad anglai buvo suinteresuoti tokios organizacijos įkūrimu, bet finansuoti jos negalėjo ir nežadėjo⁷⁰.

Pagrindinius LRS finansinius išteklius sudarė narių mokesčiai. Iš pradžių buvo nustatytas 2 dol. mėnesinis mokestis, vėliau sumažintas iki 1 dol. per mėnesį. Skyrių buvo nedaug, ir tai ribojė finansines organizacijos galimybes. Neigiamos įtakos turėjo per didelis organizacijos ir jos narių liberalumas. Liberalinis lietuvių pabėgėlių sparnas pokario metais buvo saistomas grynai asmeninių ryšių ir neturėjo masoniško susikaustymo, nuo vaikystės metų per savas organizacijas įdiegto ideologinei drausmei, būdingo to meto katalikams⁷¹. Kaip prisimena K. Barėnas, jo niekas neragindavo vaikščioti į artimiausio skyriaus susirinkimus⁷². Griežtos organizacinės tvarkos nebuvo, nariai įstodavo, paskui dingdavo ar tyliai pasitraukdavo iš LRS veiklos, kiti vėluodavo ar užmiršdavo sumokėti kasmetinį mokestį. Kol LRS kūrimosi euforija dar nebuvo išblėsusi, tai nekėlė didesnės problemos, tačiau vėliau iškilo finansinių sunkumų. 1954 m. B. Raila ALRS biuletenyje „Žinios ir mintys“ ragino kuo greičiau surinkti mokesčius ir atsiųsti išdo sekretoriui⁷³. Kuo toliau, tuo labiau ryškėjo apsileidimas šioje srityje. Ne kartą buvo svarstoma galimybė sudaryti Rezistencinį fondą įvairiems rezistenciniams ir laisvinimo darbams. ALRS komiteto pirmininkas P. Pamataitis 1955 m. pradžioje šį uždavinį nurodė kaip vieną svarbiausių, kurį reikėtų nedelsiant įgyvendinti⁷⁴; deja, toks fondas nebuvo įkurtas.

Dėl organizacijos išsidėstymo keliuose žemynuose kildavo problemų ir jos veiklai, atskiros dalys silpnai keitėsi tarpusavio informacija. Tai ypač pasakytina apie veiklą Anglijoje – Amerikos LRS veikėjai nuo pat organizacijos veikimo pradžios skundėsi, kad trūksta žinių, jos vėluoja, kartais jų išvis negaunama. Ką jau kalbėti apie eilinius LRS

narius, jei net vyriausiojo komiteto narys H. Žemelis skundėsi informacijos stoka ir buvo susirūpinęs dėl blogo tarpusavio informavimosi⁷⁵.

Organizacijai plėstis ir augti trukdė ir kitų organizacijų neigiamas požiūris į LRS. Nors LRS skelbėsi esanti ne politinė, o rezistencinė organizacija, jungianti įvairių politinių pažiūrų bei ideologijų žmones bendram darbui, realiai tokio vienijančios organizacijos vaidmens ji neatliko. LRS gyvybę, jos egzistavimą palaikė svarbiausias tikslas ar, tiksliau pasakius, paslaptimi apgaubtas žodis – rezistencija. Tačiau šis garsiai skelbiamas ir nuolat pabrėžiamas rezistencinis uždavinys ilgainiui prarado aktualumą bei svarbą, netgi galima sakyti, buvo LRS žlugimo priežastis. Tokia organizacija kaip LRS nebuvo pritaikyta emigracijos sąlygoms; šeštojo dešimtmečio viduryje, nutrūkus ryšiams su kraštu ir LRTU praradus reikšmę, LRS organizacinė veikla apmirė. Organizacijos neveiklumą pabrėžė B. Raila ir H. Žemelis, pastebėjo K. Drunga. Jau 1953 m. H. Žemelis skundėsi B. Railai ir S. Mackevičiui, kad nėra jokių žinių iš organizacinio centro, jokių nurodymų, jokių veiklos žymių, o įsivyravusi tylą ir nežinia, centrinės valdžios neveiklumas smukdo organizaciją⁷⁶. „Dabar iš A[merikos] S[ekretoria-to] pusės įsivyravo kažkokia tylą, tiesiog nežinau, gal visiškai be reikalo čia pliorpi, seniai viskas sutvarkyta [...] prisipažinsiu Tau, aš pasigendu kontakto, tampresnio ryšio, abipusio noro judintis, priešingai – aš taip pat užsidarau tyloje, idant neįgrįščiau ir pagaliau neužsitarnaučiau nepageidaujamo vardo. [...] dar kuriantis LRS aš pagalvojau, jog ji tikrai gims, bet ar pavyks organizaciją išlaikyti, nuolat „įtampą“ palaikyti, ryšius su skyriais, juos informuoti ir instrukuoti tais klausimais“⁷⁷.

Toks sąstingis šeštajame dešimtmetyje apėmė visą lietuvių emigraciją; nusivylimas lietuviška vadavimo akcija buvo būdingas

ne tik LRS, bet ir kitoms organizacijoms. Jaunesnioji karta Amerikoje pamažu integravosi į to krašto gyvenimą ir liovėsi domėtis Lietuvos reikalais. Nepaisant VLIK'o ir kitų veikėjų optimizmo bei monotoniškai kartojamų priminimų, kad „Lietuva bus laisva“, išeivijos lietuvių gyvenimas pamažu merdėjo. Susidariusią situaciją labai tiksliai apibūdino H. Žemelis: „Man atrodo, mes Amerikoje prisigyvenome tam tikros dvasinės krizės, apatijos, ypačiai visi tie, kuriems lietuviški reikalai plačiausia prasme visą laiką buvo arti prie širdies. Dingo entuziazmas, dingo ryžtas maišytis toje lietuviškoje emigracinėje košėje, ją sirgti, reaguoti ir t. t. Mes pasikeitėm ir aš tą pasikeitimą matau pas save ir nerandu priemonių jo sustabdyti. Negaliu pasakyti, kad man lietuviški reikalai iš viso nebūtų įdomūs, nesirgčiau bendra Lietuvos byla, nesi-domėčiau LRS – ne, bet to entuziazmo, kuris buvo prieš 5 metus, kai čia kūrėm LRS, dabar nebėr. Tau gali kilti klausimas – kodėl? Man atrodo, toji būseną atsirado natūraliai ir palaipsniui. Aš kalbu konkrečiai apie mūsų lietuviškus vidaus reikalus, visokius veiksniaavimus, idiotiškus ginčus, partijų kovas ir kt. Juk tas jau tęsiasi virš 10 metų ir vis tas pats, tai kaipgi gali save priversti su ta pačia temperatūra pasakoti arba klausytis per 10 metų vis tuos pačius anekdotus?“⁷⁸

Palyginti su kitomis organizacijomis, LRS šį sąstingį išgyveno daug skaudžiau; pirmiausia, žinoma, dėl savo specifiškumo. Ji buvo sukurta kaip rezistencinė organizacija, daugiausia iš rezistencijoje dalyvavusių žmonių, todėl negalėjo ištverti neveiklos. Politinės aplinkybės, ryšių su kraštu praradimas bei kitos priežastys lėmė, kad LRS buvo priversta pamažu atsisakyti užsibrėžtų uždavinių bei tikslų. Susidariusi pertrauka, ieškojimas naujų kelių, vadovaujančių asmenų individualumas turėjo neigiamą įtaką organizacijai; jos nariai, nesulaukę

jokių žinių iš viršaus, nuvilti nežinios ir nieko neveikimo, pradėjo grįžti į senas savo organizacijas⁷⁹.

Kaip pažymėjo H. Žemelis, svarbiausia tokio sąstingio ir neveiklumo priežastis buvo ta, kad kurdami LRS jie tikėjosi, jog organizacijos uždaviniai ir patys žmonės liks nepasikeitę ir po penkerių, ir po dešimties ar daugiau metų. Tuo tarpu norint išsilaikyti, išlikti gyvybingiems emigracijoje reikėjo atidžiai sekti gyvenimą, jo pokyčius ir derintis prie tų pasikeitimų⁸⁰. Tam LRS nebuvo pasirengusi. Atgaivinti mirstančią organizaciją nesistengė ir jos nariai. „Tau vis vien gali kilti klausimas, bet kodėl mes tokie impotentai pasidarėme? Labai daug priežasčių. Pirmiausia, toji vadinamoji lietuviška veikla, kuri malasi apie parapijas, partijas, veiksnius ir kitokius biesus, per ilgesnį laiką pradeda atrodyti kaip bereikalingas laiko gaišinimas arba grynų vaikų žaislai. Nesuprask manęs klaidingai, aš galvoju, kad tik tos pastangos vertos pasiaukojimo ir darbo, kurios eina tiesiogiai Lietuvai pagelbėti. Aš netikiu į greitą grįžimą Lietuvon, ne dėl to, kad nenorėčiau, bet pasauliniai įvykiai tai rodo, vadinasi, mums gali kliūti čia pasilikti ne vieną dešimtmetį, o, ko gero, gal ir kojas užversti. Tai laiko perspektyvoje ir kasdien matant tą emigracinę košelieną – daugelis aktyviųjų traukiasi ir pradeda visiškai nesidomėti. Ir taip jau yra be galo sunku įtikinti, kad štai mūsų organizacija yra gera, o kita bloga. Iš kitos pusės, turi neužmiršti, kad mes gyvename klasiniame materializmo krašte ir kaip besispirtum – tave pamažu mала. Kad būtų kokie nors varžteliai, iš karto pasirodytume kiti, o dabar laisvu noru, ponui doleriui vadovaujant, šoki ne blezdingėlę, bet rock and roll“⁸¹.

Dar blogesnė padėtis buvo Anglijoje, pačiame LRS veiklos židinyje. Net F. Neve-ravičius, vienas iš LRS iniciatorių ir aktyviausių narių, ilgainiui galutinai nusivylė LRS. Jau 1955 m. jis rašė B. Railai, kad San-

tarvėje jį palaiko tik seni sentimentai, lojalumas draugams, LRTU veikla ir žurnalas „Santarvė“⁸². 1956 m. LRS Europoje faktiškai jau buvo mirusi: „Viskas apmirė, niekas neaišku [...] LRS Europoje, kaip ir galima buvo laukti, netekus svarbiausių akstinių, yra šiaip sau mirusi popierinė organizacija, dar stebiuosi, kad atsiranda vienas kitas, kuris nori nario mokestį pamokėti“⁸³.

Jau apmirusią organizaciją laikinai atgaivino pradėtas leisti žurnalas „Santarvė“ (1953–1958 m.). Pradėjęs eiti vieno žmogaus iniciatyva, neturėdamas bendradarbių kolektyvo, o svarbiausia – finansinio pagrindo, žurnalas sugebėjo išsilaikyti net penkerius metus. „Santarvė“ tapo savotišku LRS gyvybės garantu, jos raktu į visuomenę. Tiesa, leidžiamas kaip LRS oficiozas žurnalas turėjo gana nedaug skaitytojų ir prenumeratorių, tačiau išsiskyrė savo pozicija išeivijos politikos bei krašto reikalų atžvilgiu. Vis dėlto ir žurnalas negalėjo išgelbėti organizacijos. Jau 1957 m. vasario 6 d. laiške B. Railai H. Žemelis konstatavo: „Faktas, kad LRS, bent čia, Amerikoje, eina velniop...“⁸⁴ Praradusi savo atramą – ryšius su kraštu, ji buvo pasmerkta vegetuoti arba keisti sau keliamus uždavinius ir tikslus.

Organizacijos neveiklumą pripažino ir jos iniciatorius S. Žymantas, 1958 m. persikėlęs į JAV. Laiške B. Railai jis rašė: „LRS ir Santarvės reikalą tenka svarstyti be emocijų ir romantikos. Kokios bebūtų priežastys, buvo jau seniau aišku, kad neišsilaikysime, kaip reikėtų, vien kelių asmenų pastangomis. Todėl pritariau įsijungimui į LNT, o „Santarvės“ susijungimui su Santaros iniciatyva, kol dar „Santarvė“ gyvesnė ir gyva buvo“⁸⁵. Pats S. Žymantas nesiėmė jokių priemonių organizacijai atgaivinti.

Septintajame dešimtmetyje iniciatyvos atgaivinti organizaciją mėgino imtis H. Žemelis, K. Drunga ir B. Bieliukas. 1961 m. Niujorke buvo išrinkta nauja LRS vadovybė: pirmininkas B. Bieliukas, vicepirmininkai

K. Drunga ir H. Žemelis, sekretorius S. Mackevičius, išdininkas Aleksandras Daunys. Pirmiausia buvo susirūpinta tvarkyti tai, kas užtikrintų organizacijai gyvybę. Po ilgų diskusijų ir skaičiavimų paaiškėjo, kad savo laikraščio LRS negalės leisti, todėl buvo susitarta dėl LRS skyriaus „Vienybės“ laikraštyje. 1962 m. rugsėjo 1–2 d. Kanadoje, Wasaga Beach įvyko ir pirmasis visuotinis LRS narių suvažiavimas. Jame buvo pakeista programa, numatyta, kad LRS visą energiją ir veiklą sutelks į antikomunistinės kovos akciją. Atrodė, pavyks pajudėti iš mirties taško. Tačiau LRS skyrius „Vienybėje“ sužlugo jau po pirmo bandymo, o po gražaus suvažiavimo organizacijoje vėl stojo tylą ir ramybė. H. Žemelis ir K. Drunga mėgino išjudinti organizacijos centrą Niujorke ir jo pirmininką B. Bieliuką, tačiau nesėkmingai.

Nusivylęs H. Žemelis pripažino, kad nieko neįmanoma padaryti: „Per tą visą laiką galimumo ribose aš rodžiau iniciatyvą ir dariau įvairių bandymų nors truputį išjudinti LRS veiklą. [...] padėtis iki šiai dienai nepasikeitusi – miegam ir miegosim. Ar yra koks slaptas receptas tą padėti pakeisti – nežinau ir netikiu. Mane tik nervuoja ta padėtis, juk esu vad[inamajam] K-te ir esu priverstas saldžiai sapnuoti su kitais“⁸⁶.

Organizacijos žlugimui turėjo įtakos ir jos vadų tarpusavio nesutarimai. Po J. Deksnio išpažinties „Tiesoje“ išsiskyrė santarvininkų nuomonės; dėl B. Railos straipsnių apie J. Deksnį atšalo jo santykiai su K. Drunga. Dar anksčiau santykiai pašlijo tarp K. Drungos ir S. Žymanto. K. Drunga iš pat pradžių buvo kritiškai nusiteikęs S. Žymanto atžvilgiu ir bendradarbiavo su juo tik aplinkybių verčiamas ir draugų skatinamas⁸⁷. Tarpusavio nesutarimų būta ir daugiau – juoda katė kelią perbėgo B. Railai ir P. Pamataičiui, F. Neveravičiui ir S. Kuzminskui. Kai H. Žemelis mėgino atgaivinti organizaciją, B. Raila jam nepadėjo, netgi priešingai – laikėsi gana priešiška nusiteikęs

prieš visą komitetą, ypač prieš LRS skyrių „Vienybėje“. Nesutarimai persikėlė į spaudos puslapius⁸⁸. B. Raila su S. Žymantu nedalyvavo ir LRS suvažiavime, nepritarė siūlytai naujai LRS programai, sakydami, kad antikomunistinė veikla yra per plati ir pati savaime visiems aiški.

1961–1962 m. bandymas atgaivinti organizaciją nepavyko. Nors ir vėliau buvo mėginama įpūsti gyvybės ugnelę, realiai organizacija jau buvo praradusi visus gyvybės ženklus. 1964 m. įstojusi į VLIK'ą, ji kartu su kitomis panašiomis „mirusiomis sielomis“ merdėjo iki oficialaus VLIK'o uždarymo.

S. LOZORAITIS IR LRS

Nuo pat susikūrimo pradžios Lietuvių rezistencinę santarvę VLIK'as ir kitos organizacijos laikė Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio organizacija, kuri sukurta jo iniciatyva, jo pozicijai remti. S. Lozoraitis pritarė LRS atsiradimui, padėjo ją įkurti, rėmė LRS išėjimą į viešumą. Santarvei, neturėjusiai didelių pajėgų ir ieškojusiai kuo daugiau žymių asmenybių, toks asmuo kaip S. Lozoraitis buvo gana naudingas, nors ne visada – jo „šešėlis“ dažnai trukdė LRS užmegzti ryšius su kitomis organizacijomis. Kaip atrama LRS buvo naudinga ir pačiam S. Lozoraičiui, ypač derybose su VLIK'u.

Kyla klausimas, kiek realiai Lietuvos diplomatijos šefas dalyvavo LRS veikloje ir jai vadovavo. Tikrasis Santarvės vadovas buvo LRTU generalinis sekretorius Londone S. Žymantas. S. Lozoraitis buvo susijęs su LRTU, S. Žymantas informuodavo jį apie savo veiklą ir ryšius su kraštu. S. Lozoraitis nedalyvavo kasdienėje LRTU veikloje, į Londoną atvykdavo ypatingais atvejais – susitikti su sovietų atsiųstais rezistencijos atstovais ar diskutuoti su VLIK'u dėl bendros vadovybės užsienyje. Tiksliau S. Lozoraičio vaidmenį organizacijoje apibūdina L. Moc-

kūnas. Pasak jo, S. Lozoraitis buvo tam tikras LRS „dvasios vadas“, žmogus, nustatantis LRS strateginius tikslus arba principus, t. y. valstybingumo sampratos išlaikymą krašte, konspiracijos paisymą palaikant ryšius su pogrindžiu ir pan.⁸⁹

Kuriant LRS buvo vengiama afišuoti diplomatinės šefo vardą, sieti jį su organizacija. To pageidavo ir jis pats. S. Lozoraičio atsargumą, iniciatyvos stoką, nenorą veltis į viešas diskusijas pažymi ne vienas. Šį jo bruožą kritikavo ir S. Žymantas: „Sunku, aišku, Kaireliui [Lozoraičiui], bet nepaprastas jo atsargumas ir neveiklumas, nenoras imtis atsakomybės, iniciatyvos, pasimaudyti purve ir košėje, daug prisideda prie tos košės padidėjimo užsienyje. Kol prieš VLIK'ą nebus pastatytas koks kitas organas, nieko nebus. Kairelis tam turėtų ir žmonių, ir galimybių. Jis bijo, kad iš to nesidarytų reklama, kad jis nevirstų emigrantiniu prezidentu ir t. t. Tai, aišku, nepopuliaru ir nereikalinga ex[tra] veiksmų akyse. Bet galima tai daryti ir be triukšmo. Organą galima sudaryti provizorinį, neviešą, net slaptą, tik tuo būdu galima būtų ir kokį susitarimą su VLIK'u rasti, priėti reformos. Bet man rodos, kad bent dabar jis visko bijo, visko kratosi, vengia. Ką gi mes galime padaryti prie tokios jo absoliučios inercijos“⁹⁰.

Vienas svarbiausių uždavinių, numatytų LRS, buvo Lietuvos diplomatijos šefo rėmimas, ypač kovoje su VLIK'u. Tik įsikūrus LRS kai kurie jos nariai aktyviai įsitraukė į kampaniją prieš VLIK'ą.

Po Baden Badeno susitarimo VLIK'as užsienyje ėmė dominuoti krašto laisvinimo veikloje, todėl nutarė dar kartą mėginti gauti ministro S. Lozoraičio pritarimą sudaryti egzilinę vyriausybę ir pakviesti jį prie derybų stalo. Atsinaujinusiuose pasitarimuose tarp VLIK'o ir S. Lozoraičio konkrečių rezultatų nebuvo pasiekta – VLIK'as ir diplomatai nė kiek nesuartėjo. Visus pasitarimus ir konferencijas lydėjo įnirtinga polemika pabėgėlių

spaudoje, smukdžiusi politinių veikėjų prestižą lietuvių visuomenės akyse.

Derybose su VLIK'u santarvininkai S. Lozoraičiui menkai kuo galėjo padėti. Nors vos ne kiekvieną kartą prieš VLIK'o ir S. Lozoraičio pasitarimus LRS atstovai K. Drunga, S. Žymantas ir kiti susitikdavo ir aptardavo diplomatijos šefo laikyseną, tai neturėjo jokios įtakos pasitarimams. Į derybas jų atstovai nebuvo įsileidžiami. VLIK'as nepripažino LRS, laikė ją tik Lozoraičio organizacija, su kuria neverta tartis, jei jau tariesi su jos vadovu. Viešai spaudoje LRS įnirtingai gynė S. Lozoraičio poziciją. Sunkumą kėlė tas faktas, kad S. Lozoraitis gyveno Romoje, o kiti – Londone ar net JAV, ir informacija apie jo veiklą, pasitarimus su VLIK'u nuolat vėluodavo (ypač JAV), ir ne be paties diplomatijos šefo kaltės. Tiek H. Žemelis, tiek B. Raila tarpusavio susirašinėjimuose piktinosi tokia S. Lozoraičio ir kitų diplomatų pozicija, kad jie nesirūpina savais interesais, nesuteikia reikiamos informacijos. „Iš tikrųjų mes visą laiką statomi kvailon padėtin. Giname, norime ginti, gi ginamieji arba tyli, arba kartais dar mums patiems pokštus krečia. Taigi tas paskutinis „Drauge“, atrodo, kun. Mincevičiaus straipsnis, ten juoda ant balto pakaltinta ir pamėgink ką nors atremti. Nieko nežinom, jei kada ir sužinosi, tai viskas jau bus pasenę ir visi jau susidarę savo nuomones. Krikai tai sąmoningai ir darys, o diplomatai vis skraido aukštybėse“⁹¹.

Svarbiausia priežastis, dėl kurios kildavo nesutarimai – skirtingos Lietuvos diplomatijos šefo ir Rezistencinės santarvės atstovų nuomonės dėl viešo dispuo. LRS nariai stengėsi įtikinti S. Lozoraitį, kad vieša akcija spaudoje ir tinkama propaganda yra svarbesnis ir veiksmingesnis ginklas nei visokie juridiniai samprotavimai ar paskyrimai. S. Lozoraitis vengė viešo dispuo su VLIK'u, juo labiau vengė pats jame dalyvauti ir tuo kėlė dar didesnę LRS narių nepatenkinimą. „Jeigu Lozoraitis visiškai nesi-

rūpina savo tezių ginti, už jas kovoti ar savo 8 punktus pagrįsti (buvo kelis kartus prašomas duoti „Santarvei“ interview ar bet ką panašaus, bet jokio net atsiliepimo), tai kodėl už jį visą laiką turi kovoti tik fabrių darbininkai? Tai juk kvailybė. Nori būti šefas, bet piršto bijo ar nenori pajudinti ir išlikti „kultūringas“, o mes kiti tai turime kapstyti po idiotybių purvą. Jeigu jis ir pats kapstysis ir kovos, tai galim ir turim padėti, bet dabar – Viešpatie su tokiu „šefu“⁹².

LRS pasisakė už atvirą karą su VLIK'u. Gali kilti klausimas, kokia tai buvo kova ir kieno rėmimas dėl ko – ar S. Lozoraičio rėmimas kovoje su VLIK'u, ar kova su VLIK'u remiantis S. Lozoraičiu. Atsakyti į šį klausimą vienareikšmiškai tikriausiai nebūtų įmanoma. S. Lozoraičio kova su VLIK'u dėl atstovavimo Lietuvai išeivijoje prasidėjo VLIK'ui tik atsikūrus užsienyje ir tęsėsi iki 1955 m., kai VLIK'as persikėlė į JAV, ir net ilgiau. Tačiau teisingas ir antras atsakymas – Rezistencinė santarvė savo kilmę siejo su BDPS UD ir tęsė dar BDPS UD ir J. Deksnio pradėtą kovą su VLIK'u.

ŠALTASIS KARAS SU VLIK'U

J. Deksnys prisipažino, kad Lietuvoje sudarydami VLAK'ą ir jo Užsienio delegatūrą, priklausomą nuo krašto pagrindžio vadovybės, jis ir Vytautas Stanevičius norėjo likviduoti VLIK'ą ir tuo būdu pašalinti katalikų dominavimą⁹³. VLAK'as turėjo tapti VLIK'o pakaitalu. Tiesa, jau grįžęs į užsienį su įgaliojimais ir formuodamas BDPS UD, jis nebuvo toks radikalus VLIK'o atžvilgiu ir nemėgino jo griauti visu smarkumu. Turėdami savo rankose ryšius su pagrindžiu, J. Deksnys ir jo bendraminčiai tikėjosi, kad tai paveiks VLIK'ą ir jie pritars VLAK'o idėjai. Deja, jų viltys nepasitvirtino. Tarp BDPS UD ir VLIK'o prasidėjusi kova baigėsi Baden Badeno susitarimu ir J. Deks-

nio bei jo bendraminčių pralaimėjimu. Tačiau tuo liberalų ir katalikų konfliktas nebuvo išspręstas, tik dar pagilintas. K. Drunga rašė A. Greimui: „Nors šis etapas ir pasibaigė mūsų skaudžiu pralaimėjimu, tačiau aš į jį žiūriu tik kaip į eilinį, nes antiklerikalinė kova, kova dėl dvasinio liberalizmo mūsų visuomenėje virtimo tradicija yra permanentinė. Ji tęsis iki mūsų mirties ir mūsų vaikai su savo anūkais joje dalyvaus tol, kol pas mus egzistuos toks stiprus klerikalizmas. Šis faktas mus visuomet riš tarpusavyje su kitais mūsų prieteliais, kurių yra labai daug. Man rodosi, kad iš dabartinio pralaimėjimo mes galime vėl pasimokyti ir ateityje mūsų planus ir veiklą bazuoti labiau pasitikėjimo vertais, konsekventiškais ir nenuilstančiais žmonėmis“⁹⁴.

Tik susikūrusi LRS iškart įsitraukė į kovą su VLIK'u, stengdamasi pirmiausia atgauti Baden Badene prarastas pozicijas. Tačiau suardyti VLIK'ą tuo laikotarpiu buvo praktiškai neįmanoma. Jį buvo galima kritikuoti ir peikti, bet jo buvimo nebebuvo įmanoma paneigti. Lietuvių tautinio sąjūdžio (LTS) pirmininkas Vincas Rastenis B. Railai dėl kovos su VLIK'u rašė: „Aš visai sutinku su tuo, kad VLIK'ui protarpiais reikia pasakyti teisybę į akis, bet būtų ne visai gerai, jeigu tai sudarytų įspūdžio, jog tai yra iš principo VLIK'o „ėdimas“. [...] Aš savo nuomonę, regis, esu dar į Paryžių rašęs ir iki šiol neradau pamato ją žymiai pakeisti, kad VLIK'as, koks jis bebūtų, turi vieną gerą pusę – yra plačioje opinijoje išpiliatinusi užsieniuose esančių lietuvių iškaba, centro simbolis. Ta jo ypatybė, išigyta tam tikru propagandiniu aktyvumu, yra gera, naudinga ir jos netekti neverta stengtis. Tegul mums ta iškaba atrodo netinkamai padaryta ir jau gerokai nublukusi, bet akyse tų žmonių, kurie į detales nesigilina, vis tiek yra lietuvių veikimo užsieniuose centro simbolis. To simbolio pakeitimas ar atsiradimas lygiagrečių simbolių, pamatuotai ar nepamatuotai pretenduo-

jančių būti geresniais simboliais, ir lietuvių, ir ypač kitų daugelį tik dezorientuotų. Dabar bent jau išorėje sudaroma užsienyje esančių lietuvių vienybės iliuzija, o atsiradus bet kokiai konkurencijai – niekas nesigilintų į esmę, kodėl taip yra ir kas yra tikresnis, bet tik susidarytų kitą, daug blogesnę iliuziją, būtent kad lietuviai net savo tautos laisvės reikalu kažko nesusitaria, yra susiskaldę... Todėl esu už tai, kad reikia kartais „viešai ar slapta“ pasibarti, tačiau simbolių, kaip tokių, palaikyti“⁹⁵.

Išvengti konflikto tarp LRS ir VLIK'o praktiškai buvo neįmanoma. Nagrinėjamu laikotarpiu LRS ir VLIK'as buvo dvi pagrindinės jėgos, pretendavusios atstovauti rezistencijai užsienyje, palaikiusios ryšius su užsienio žvalgybomis bei skelbusios turinčios ryšius su krašto rezistencija (per J. Lukšą ir J. Deksnį). Nuo pat LRS susikūrimo amerikiečių žvalgyba siekė suvienyti šias lietuvių grupes, deja, nei amerikiečiams, nei kam kitam nepavyko suvienyti lietuvių veikėjų.

Palaikyti konfliktą tarp abiejų jėgų buvo suinteresuota ir MGB. J. Deksnys siųsdamas žinias S. Žymantui pažymėdavo, kad LRTU veikla atitinka Lietuvos rezistencinių organizacijų tikslus, tvirtino, kad rezistencijos vadovybė nedavė jokių įgaliojimų VLIK'ui veikti jos vardu užsienyje (tuo tarpu VLIK'as skelbė iš J. Lukšos gautą informaciją apie Baden Badeno susitarimo patvirtinimą Lietuvoje)⁹⁶. Tokiu būdu buvo užtikrinta, kad LRS ir VLIK'as niekada nepasiektų tarpusavio susitarimo. Konfliktas trukdė anksčiau atskleisti MGB darbus – nors J. Lukša dar 1949 m. įtarinėjo J. Deksnį, šie įtarimai neturėjo jokios įtakos S. Žymantui ir LRS nariams. Dviejų organizacijų santykiai buvo tokie įtempti, kad svarbiausias abiejų pusių tikslas buvo ne tiek žinoti tiesą, bendrai dirbti, kiek vienas kitą kompromituoti.

Tiesa, buvo bandymų tartis, bet visada nesėkmingų; kaltė dėl to tenka abiem pusėms. VLIK'ui LRS buvo tik „Lozoraičio

organizacija“, neverta dėmesio, tuo tarpu LRS kėlė sąlygas, kad derybose ji būtų lygi partnerė su VLIK'u, be to, kad jose dalyvautų ir S. Lozoraitis. „[...] LRS nesutinka dalyvauti tokiam pasitarime, jeigu jis būtų sušauktas einant Reutlingeno formule, t. y. LRS žmonės nesutinka, kad jie būtų pakviesti tiems klausimams svarstyti į VLIK'o pirmininko ir mano pasitarimą. Jie tesutinka tartis lygiomis teisėmis, kaip kiti dalyviai. Man atrodo, kad šitas jų pageidavimas yra rezonabiliškas, ypač kad, pav., mano vaidmuo pasitarime vargiai begalėtų išeiti iš tarpininkavimo, švelninimo ir valstybės interesų atstovavimo ribų“⁹⁷, – taip susidariusią situaciją LTS atstovui VLIK'e Tomui Šidiškiui aiškino S. Lozoraitis.

VLIK'o atsisakymai ir nenoras tartis dėl bendradarbiavimo dar labiau didino konfliktą, kita vertus, džiugino LRS narius. „[...] įvykių eiga mums buvo palanki, ir krikai pasielgė taip, kaip mums buvo geriausia: jie izoliavosi ir šiek tiek sukonsolidavo kitas grupes. LRS bendrojoje opinijoje iš karto atsistojo kiton švieson. Nebe mes skaldytojai ir separatistai, o jie“⁹⁸. Tokia VLIK'o laikysena tik sustiprindavo LRS poziciją ir paskatindavo dar smarkesnę VLIK'o kritiką dėl vienybės ardymo ir nenoro susitarti.

Iš tiesų nė viena pusė nebuvo suinteresuota susitarimu, ypač iki 1955 m. Be to, ir pati VLIK'o laikysena, siekiant tapti egziliu vyriausybe, vis daugiau kėlė lietuvių visuomenės nepasitenkinimą ir dar labiau skatino VLIK'o kritiką. Opozicija augo ne tik iš LRS pusės, stiprėjo nepasitenkinimas katalikų politika ir pačiame VLIK'e.

LRS viešas karas su VLIK'u buvo nepriimtinas ir kai kuriems LRS remiantiems asmenims. Nepasitenkinimas padidėjo pradėjus eiti „Santarvei“, kurios pirmųjų metų numeriuose šaltajam karui su VLIK'u buvo skiriama ypač daug dėmesio. Kaip pastebėjo vienas „Santarvės“ skaitytojas, toks politi-

kavimas, siekimas nuvertinti kitas politines lietuvių organizacijas, pirmiausia VLIK'ą, LRS kėlimas ir aukštinimas darė nemalonų įspūdį: „Kartais atrodo, kad tai rezistencija prieš lietuvius, o ne prieš bolševikus. Kovojama bemaž su visomis lietuvių polit[inėmis] organizacijomis, tik gal tautininkai kiek patausojami [...]“⁹⁹ Tai buvo minusas tiek organizacijai, tiek jos leidžiamam žurnalui „Santarvė“. Užuoat pritraukus naujų žmonių, kova su VLIK'u tik juos atbaidydavo, nes visiems jau buvo pabodę tarpusavio ginčai. Ilgainiui viešas karas nuvargino abi puses ir įgriso lietuvių išeivijai. Vis daugėjo pasisakymų spaudoje¹⁰⁰, kad gana tokių santykių aiškinimosi.

VLIK'as jau buvo išsikovojęs vietą po saule; tai ilgainiui turėjo pripažinti ir LRS. Kritikuojant VLIK'ą ir siūlant jį pertvarkyti, kad jis atitiktų laiko dvasią, vidaus susirašinėjime buvo svarstoma galimybė sukurti vieną vadovaujantį politinį organą ir net kaip viena tokio tikslo galimybė – įeiti į VLIK'ą. Tiesa, visada pabrėžiama, kad kol kas su VLIK'u negalima eiti į pasitarimus (bent kol jis neatsiprašys ir neatšauks paskleistų LRS atžvilgiu šmeižtų)¹⁰¹, pirmiausia jį reikia reformuoti. 1954 m. po pasitarimų su Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga ir Lietuvių tautiniu sąjūdžiu tautininkai apsiėmė VLIK'o grupių pasitarimuose remti konsolidacijos mintį ir reikalauti, kad į VLIK'ą būtų pakviesta LRS, Lietuvos atgimimo sąjūdis (LAS) ir Vilniečių sąjunga. Vėliau paaiškėjo, kad vilniečiai jau yra padavę įstojimo prašymą. Mykolas Krupavičius nesileido į kalbas dėl konsolidacijos, jis teigė, kad kas nori tapti VLIK'o nariu, turi prašytis priimamas. Tokia pozicija buvo ypač nepriimtina LRS, prašymas priimti į VLIK'ą būtų tolygus pralaimėjimo pripažinimui. „LRS nėra suinteresuota tokio „prašymo“ davimu ir dalyvauti dabartinėje vlikinėje suirutėje. Be to, kai VLIK'as skelbiasi visas jėgas norįs suvienyti, tai jo pa-

reiga aktyviai vienijimo siekti ir ieškoti“¹⁰², – toks buvo LRS atsakymas.

1955 m. įsikūrusiai Lietuvos nepriklausomybės talkai (LNT) taip pat nepavyko užimti VLIK'o vietos. 1964 m. LNT kartu su visomis organizacijomis, taip pat ir LRS, buvo priimta į VLIK'ą. Buvę rezistentai tuomet ne visi buvo patenkinti tokiu rezultatu. B. Railos nuomone, įstojimas į VLIK'ą buvo „[...] giliausias LRS garbės, tradicijų ir perpusantro dešimtmečio net krauju gintų principų išniekinimas. Jei būtų balsavimas, visada taip būčiau pasisakęs. Dabar tai atlikta gal tik vieno asmens, gal 3–4 nutarimu. [...] Visi žinom, kad LRS kaip organizacija beveik neveikia, bet liko jos vardas, tradicija, darbai, principai ir nedovanotinos nuoskaudos, kurias VLIK'as yra mums pridūręs“¹⁰³.

SANTYKIAI SU KITOMIS ORGANIZACIJOMIS

Susikūrusi LRS nesulaukė kitų organizacijų palaikymo, kaip tikėjosi jos organizatoriai; ji buvo sutikta netgi priešišškai, pirmiausia kaip dar viena nauja partija, visuomeninė organizacija, skelbianti tas pačias idėjas, ir dar viena konkurentė kovoje dėl valdžios. Norėdama išvengti galimo priešiško, LRS jau kurdamasi atsisakė tam tikrų veiklos sričių, į pirmą vietą kėlė paramą kraštui ir lietuviybės stiprinimą išeivijoje. „LRS uždaviniai pirmoje eilėje nėra visuomeninio pobūdžio. Todėl LRS nusistatė nesiimti visuomeninio pobūdžio darbų ten, kur veikia ir veiksmingai reiškiasi bendrinės lietuvių visuomeninės organizacijos. Antra vertus, neturėdama jokių srovinių siekimų, LRS nesikiša į jokios bendrinės lietuvių visuomeninės organizacijos veiklą ir nebando jos veikti savo naudai. Priešingai, ji ragina savo narius dalyvauti bendrinėse lietuvių visuomeninėse organizacijose, jas visapusiškai

remti, tame darbe dalyvaujant išimtinai kaip lietuvių bendruomenės nariams, atliekant kiekvieno lietuvių užsienyje visuomeninę pareigą. Iš kitos pusės, kadangi dėl Lietuvos okupacijos fakto ir visuomeninėms organizacijoms užsienyje tenka kai kada vykdyti kai kuriuos politinio pobūdžio uždavinius ir netiesiogiai dalyvauti laisvinimo veikloje, tai LRS yra pasiryžusi tais reikalais su kai kuriomis visuomeninėmis organizacijomis bendradarbiauti¹⁰⁴.

Santarvininkai buvo kritiški visų tradicinių Lietuvos partinių grupuočių atžvilgiu. VLIK'as vienijo partiškumo principu, o LRS skelbė, kad partiškumas nenaudingas užsienio lietuvių veikloje, buvo pasiryžusi bendradarbiauti su visais politiniais sambūriais ir visuomeninėmis organizacijomis. Santarvininkai nebuvo nusiteikę prieš partijų principą, nes partijos reikalingos demokratinėje santvarkoje, bet buvo nusistatę prieš jų destruktivią veiklą užsienyje. LRS tikslas buvo remtis nepartiniais pabėgėlių sluoksniais, organizuoti naują tautinį liberalinį bloką, kuris įkūnytų rezistencijos vieningumą.

LRS nepavyko suburti aplink save įvairius pabėgėlių sluoksnius ir bendradarbiauti su visomis išeivijos organizacijomis. Vos įsikūrus LRS, liaudininkai uždraudė savo nariams dalyvauti jos veikloje¹⁰⁵ (tiesa, vėliau jų pozicija suliberalėjo). Tautininkai taip pat į LRS žiūrėjo gana įtariai jau vien dėl BDPS UD palikimo. V. Rastenis B. Railai rašė: „[...] BDPS vardu kalbėjusieji [...] pasirinko beveik blogiausią kelią: labai daug kalbėjo apie rezistenciją prieš Lietuvos priešus, o praktiškai pynė intrigėlę, kaip perimti VLIK'o funkcijas ar paimti jį nors dalinę kontrolę, visų pirma eliminuojant iš tenai tautininkų vardą. Žinoma, tautininkų vardo klausimas nėra Lietuvos likimo klausimas, bet jie nebuvo įtikinti, kad jų toks „nusižudymas“ tikrai yra tėvynės, o ne kieno kito labui, todėl jie ir nesutiko „žudyti“.

O kaipgi galima norėti, kad po to jie būtų tokios grupės,ėjusios prieš juos, sąjungininkais?“¹⁰⁶ Su tautininkais LRS visą laiką stengėsi palaikyti taikius santykius, tiek spaudoje, tiek asmeniškai bendravo su LTS nariais ir vadovais bei siekė stiprinti tarpusavio santykius.

Rezistencinę santarvę atsargiai sutiko ir kitos grupuotės, pripažindamos, kad įkurtosios organizacijos „graži vitrina“, bet neaišku, kas tos krautuvės lentynose yra ir bus sudėta¹⁰⁷. Daugeliui tai buvo tik S. Lozoraičio grupė, siekianti pašalinti VLIK'ą. Socialdemokratai iš karto sudarė opoziciją LRS ir niekada nekeitė savo pozicijos. Nors B. Raila laiške H. Žemeliui 1951 m. džiaugėsi, kad padėtis keičiasi, Edvardas Kaminskas pasakė, kad nieko neturi prieš Santarvę, o Pijus Grigaitis pažadėjo „Naujienu“ laikraštyje neleisti polemikos prieš LRS, niekas nepasikeitė. Tiesa, tokiu pasikeitimu ne labai tikėjo ir pats B. Raila¹⁰⁸. 1953 m. rugpjūčio 15 d. ALRS vyriausiojo komiteto narių pasitarime New Havene dėl santykių su socialdemokratais ir liaudininkais buvo konstatuota: „[...] nežiūrint dėtų pastangų, artimesnius ryšius palaikyti dėl jų priešiškos LRS laikysenos neįmanoma. Tačiau reikia stengtis ir toliau palaikyti geriausius santykius su LRS palankiais jaunaisiais socialdemokratais ir tokiais pat varpininkais“¹⁰⁹.

Visą laiką buvo palaikomi ryšiai, mėginama tartis ir bendradarbiauti su Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga bei Lietuvos atgimimo sąjūdžiu, bet nesėkmingai. Su LAS Santarvę siejo vienas bruožas – nei vienu, nei kitu neįsileido VLIK'as. Draugiški santykiai iškart nusistovėjo tarp LRS ir Šviesos organizacijos, vėliau ir su Santara. Studentų organizacijos buvo remiamos tiek finansiškai, tiek morališkai. 1957 m. netgi buvo svarstoma galimybė sudaryti LRS–Santaros–Šviesos koaliciją ir kartu leisti liberalinį laikraštį. Tačiau idėja nebuvo įgyvendinta daugiausia dėl jaunųjų organizacijų nenoro

veltis į politinę veiklą ir turėti reikalų su mirštančia organizacija.

1952 m. iš VLIK'o pasitraukus frontininkams (LF), pasklido kalbos, kad pastarieji gali „siūlytis į kompaniją“ LRS¹¹⁰. Dėl LRS ir LF bendradarbiavimo atsargiai laikėsi abi pusės, nė viena nenorėjo įsipareigoti, o LRS dar ir negalėjo pamiršti katalikų jiems padarytų bei daromų skriaudų. 1954 m. LF pirmininkas Juozas Brazaitis siūlė drauge surengti Rezistencijos dienos minėjimą ir paskelbti bendrą pareiškimą visuomenei. Į tokį siūlymą LRS atstovai atsakė, kad tai būtų gera idėja, tačiau bendri išėjimai į viešumą tik su atsišaukimais nebūtų pakankamai prasmingi ir rimti, jei tuo pat metu nebūtų išsiaiškinta dėl praeityje buvusių nesklandumų ir rimčiau susitarta dėl rezistencinio darbo metodų. Kaip ir reikėjo tikėtis, J. Brazaitis nesutiko tais klausimais diskutuoti¹¹¹. LF įgaliotinis Vokietijoje Bronius Prapuolenis bendraudamas su K. Drunga šalia Rezistencijos dienos minėjimo kėlė ir glaudesnio bendradarbiavimo klausimą. LRS atsakymas buvo toks: „Mūsų nusistatymas lieka tas pats: mes ieškome nuoširdaus ir realaus bendradarbiavimo, kurio negali atstoti paviršutiniškas Birželio sukilimo minėjimas“¹¹².

LRS veikloje dalyvavo įvairių ideologinių srovių žmonės, priklausantys įvairioms politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms. Į LRS aktyviai įsitraukė liaudininkai B. Bieliukas, Jonas Daugėla, tautininkai Jonas Čiuberkis, Šviesos organizacijos nariai Bronius Budginas, Jonas Valaitis ir kiti. Tiesa, kai kurie atstovai LRS nebuvo aktyvūs, jie slėpė, kad priklauso LRS, bijodami būti nesuprasti savose organizacijose. Antai J. Čiuberkis laikė save LRS nariu, bet nesutiko imtis organizuoti skyrių Klivlende; jis aiškino, kad tautininkai negalėtų toleruoti jo aktyvaus įsitraukimo į LRS veiklą¹¹³.

Tik nuo 1954 m. prasideda rimtesni Santarvės pasitarimai su LTS, LLKS ir LAS.

Su LLKS vadovaujančiais asmenimis Santarvė pasitarimus norėjo pradėti dar 1952 m. pabaigoje, bet kita pusė laikėsi pasyviai. Didėjant VLIK'o krizei, 1954 m. vyko pasitarimai¹¹⁴, kurių tikslas – suglaudinti abiejų organizacijų veiklą ir suaktyvinti bendradarbiavimą.

Šeštojo dešimtmečio viduryje vis didėjantys nesutarimai pačiame VLIK'e, nepasitenkinimas katalikų politika greitino VLIK'o skilimą. 1955 m. spalio 27–31 d. pareiškimu VLIK'ą sudarančių grupių pirmininkams ir jų atstovams Vokietijoje ir Niujorke Lietuvių tautinis sąjūdis pareiškė nebematąs prasmės toliau dalyvauti VLIK'e, kuris yra netekęs Lietuvoje sukurtojo laisvinimo organo pobūdžio, ir atšaukė savo atstovą iš VLIK'o. Maždaug tuo pat metu iš VLIK'o pasitraukė ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga.

1954 m. rugpjūtį keturių organizacijų atstovai Juozas Bataitis (LLKS), K. Drunga (LRS), T. Šidiškis (LTS) ir Stepas Vykintas (LAS) sudarė draugiško susitarimo dėl bendradarbiavimo projektą¹¹⁵, o 1954 m. gruodžio 20 d. Niujorke šios keturios grupės sutarė „organizuotai derinti savo politinius veiksmus ir viešus pareiškimus taip, kad padėtų stiprinti pagalbą tautos atsparumui bei pasipriešinimui prieš nelaisvę, politinių santykių kultūros ugdymą ir kovą su žalingais reiškiniiais užsienio lietuvių veikloje ir Lietuvos valstybės teisinio tęstinumo dėsniu paremtą bendradarbiavimą su užsienio veikiančiomis Lietuvos valstybės institucijomis“¹¹⁶.

LRS nepavyko suvienyti vidurinėsios srovės ir tapti savotiška visus jungiančia rezistencine organizacija, kaip svajojo kai kurie LRS nariai. Liaudininkus teko pamiršti, o LTS, LLKS ir LAS susijungė, bet ne po LRS vėliava. 1955 m. sausį buvo įsteigtas Lietuvos nepriklausomybės fondas, tais pačiais metais įkurta Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT). K. Drunga sveikino LNT įkūrimą kaip labai teigiamą reiškinį

emigracinėje vidaus politinėje situacijoje ir sakė tikįs, kad ji padės atstatyti politinę plataus masto organizacinę vienybę¹¹⁷. Kita vertus, tai reiškė LRS kaip vienytojos funkcijos praradimą ir pralaimėjimą. LRS įeidama į LNT pripažino, kad yra nusilpusi – tik tokiu būdu ji galėjo išlikti reikšminga politinėje arenoje ir derybose su VLIK'u.

SPAUDA – BŪTINYBĖ TURĖTI SAVO TRIBŪNĄ

Išėjusi į viešumą LRS buvo gana silpna, ypač vykstant polemikai su VLIK'u. Net ir turėdama keletą stiprių asmenybių, ji neturėjo gausių skyrių; antra vertus, LRS neturėjo tribūnos, galimybės laisvai skleisti savo idėjas. Organizacijos vidaus reikalams buvo leidžiami slapti biuleteniai, tačiau jie neatliko tos funkcijos, kurią būtų galėjusi atlikti vieša tribūna. Savos spaudos reikalingumas buvo viena opiausių problemų, kurią svarstė LRS nariai.

Nuo pat pasitraukimo iš Lietuvos liberalai svajojo apie savo laikraštį. Vokietijos laikotarpiu tą vaidmenį atliko „Mintis“, atspindėjusi liberalaus sparno nuotaikas, palaikiusi ryšius su BDPS UD. „Minčiai“ nu stojus eiti, atsirado tuštuma, kurią visą laiką buvo mėginama užpildyti.

Atrodė, kad viena LRS finansiškai nepajėgi leisti ir išlaikyti laikraštį, todėl šalia idėjos turėti savo leidinį visą laiką egzistavo ir projektas pradėti leisti bendrą liberalios pakraipos laikraštį. Tai bandė padaryti Liudas Dovydenas, leisdamas žurnalą „Nemunas“; buvo mėginimų liberalams jungtis apie „Lietuvį“, vėliau apie „Vienybę“, ten pradėjus dirbti B. Railai ar H. Žemeliui, bet tokie mėginimai konkrečių rezultatų nedavė. „Nemunas“ neišsilaikė, kitur nepavyko pakeisti laikraščių krypties į liberalesnę pusę.

1952 m. kilo idėja leisti bendrą žurnalą su LLKS ir Šviesos organizacija¹¹⁸, tačiau ir

šis bandymas nepavyko. LRS buvo suinteresuota kuo greičiau turėti savo laikraštį, tuo tarpu derybos su Šviesa ir Simu Miglinu įstrigo.

Ne pirmą kartą rengiantis leisti žurnalą, išsiskyrė LRS vadų nuomonės: JAV atstovai norėjo turėti leidinį Amerikoje, Londono grupė buvo suinteresuota turėti savo leidinį ir jį leisti Europoje – Anglijoje arba Vokietijoje.

1952 m. B. Raila susitarė su Vytautu Gedgaudu dėl žurnalo leidimo. B. Raila, kaip būsimasis redaktorius, pradėjo rinkti bendradarbius. LRS skyriams buvo išplatinta informacija, siūlomi įvairūs leidinio pavadinimai. Išsiskyrus pažiūroms dėl žurnalo pobūdžio – ar leisti LRS oficiozą, ar kultūros žurnalą, apimantį platesnius liberalinius sluoksnius – B. Raila pasisakė už bendrą liberalų laikraštį: „Man kategoriškai aišku: vardas turi būti ne Santarvė ir tai turi būti ne LRS oficiozas, o nepriklausomas liberalinis rezistencinis žurnalas. Politinę savo liniją ten ginsime, bet ne vien tik ją ir ne rabiniškai. Turime aprėpti plačiau. Ir sakyti laisviau“¹¹⁹.

Kad būtų galima leisti žurnalą, reikėjo tvirto finansinio pagrindo, o LRS jo neturėjo. Skyriams išplatintoje informacijoje apie galimybę leisti žurnalą buvo siūloma išipareigoti surinkti tiek ir tiek prenumeratorių. Atėjus skyrių nutarimams, rezultatai nebuvo džiuginantys. Nusprendęs, kad bus neįmanoma išlaikyti žurnalo, B. Raila atsisakė jį redaguoti.

Tuo pat metu Londono grupė, iki tol leidusi „Santarvės“ biuletenį, skirtą tik LRS nariams, suorganizavo platesnės tematikos žurnalo leidimą Anglijoje. Pradėdami leisti „Santarvę“ Anglijoje, Londono grupės nariai perėmė į savo rankas ir visą žurnalo kontrolę. F. Neveravičius ir S. Žymantas nurodydavo, kokiomis temomis rašyti, kokių temų vengti ir pan. Tokia pozicija netiko ALRS nariams, ypač B. Railai, kuris buvo

nusistatęs prie bet kokią, jo žodžiais tariant, „cenzūrą“: „Kai kurie Adomo [F. Neveravičiaus] principai man nepatiko nei biuletenyje, nei dabar žurnale, ir norėjau juos pradėti mušti. [...] Blogybės – per daug jau „generalinė linija“, fiktyviais pagrindais nustatyta, per daug sausumo ir jo vadinamo „esmingumo“, per maža įvairumo ir laisvės individualybėms. Pats blogiausias dalykas buvo, apie kurį mažai tekalbėjau, bet tai – jo ir Juliaus [S. Žymanto] dažnas pabrėžinėjimas, kad jie turi vykdyti visiems mums cenzūrą, mus cenzūruoti ir prižiūrėti, nes jie esą „įvykių centre“, ten visi „šulai susibėga“, jie todėl geriau orientuojasi ir žino, kas galima, ko ne. Tam aš niekad negalėjau pritariti. Mes esam užaugę ir cenzūros ne taip jau reikalingi. Įvykius irgi neblogai žinom, ir visur gali būti „centrai“. Kai aktyviai rašiau „Vienybei“ ir buvau specialiai užmezgęs ryšius su visokiais „šnipais“ etc., tai turėjau tiek daug ir greitos medžiagos, kad pačius londoniškiaus ne kartą pirmas apie šį bei tą painformuodavau. Tas faktas, kad jei kur palaikomas tiesioginis kontaktas su koku intelligentišku extra veiksnėliu, negali būti lemiamas argumentas pasiimti sau beapeliacinės cenzūros teisę“¹²⁰.

Žurnalas buvo išlaikomas iš prenumeratorių surinktomis lėšomis ir privačių asmenų aukomis. J. Jakaičio duomenimis¹²¹, „Santarvės“ žurnalą finansavo ir užsienio žvalgybos. Įmanoma, kad pirmaisiais leidimo metais iš šio šaltinio buvo gauta lėšų, nes ir žurnalo redaktorius F. Neveravičius laiškuose B. Railai ne kartą minėjo, kad „Santarvės“ leidimas pirmaisiais metais buvo įmanomas tik dėl „paskolos“, kurią gavus pavyko išlaikyti žurnalą be didesnių nuostolių¹²².

„Santarvės“ žurnale atsispindėjo svarbiausios LRS idėjos. Siekiant suvokti politinius ir ekonominius pokyčius Lietuvoje, daug dėmesio žurnale buvo skiriama Lietuvai ir joje vykstantiems procesams. „Santarvė“ pamažu mėgino keisti kalbėjimo apie Lietuvą

tradicijas, svarstė Lietuvos būklę, bandė suprasti jos gyvenimą, siūlė būdus, kaip pertvarkyti išeivijoje skleidžiamą antibolševikinę propagandą, kad ji pasiektų Lietuvą ir atliktų jai keliamus uždavinius išeivijoje, pasisakė už ryšių užmezgimą su kraštu, akcentavo bendravimo su okupuota Lietuva būtinybę.

Žurnalas atsirado pačiu laiku. LRS kaip organizacija jau buvo bepradedanti nykti, ryšiai tarp skyrių ir vadovybės buvo apmirę, nebuvo kas palaikytų organizacinę gyvybę. Pradėjus leisti „Santarvės“ žurnalą, organizacija atgijo, prasidėjo bendradarbių bei lėšų paieškos, atsinaujino diskusijos, puolimai prieš VLIK'ą, vėl pradėtos propaguoti anksčiau keltos idėjos. Tačiau jau po poros metų žurnalui iškilo finansinių sunkumų. Leidžiamas Londone ir į visus pasaulio kraštus siuntinėjamas žurnalas neturėjo daug prenumeratorių, žinios nuolat vėluodavo. Daug kas skųsdavosi per sunkiu turiniu, kitus atbaidydavo faktas, kad tai yra LRS – „ardytojų ir kovotojų prieš VLIK'ą“ – leidžiamas žurnalas. Silpstant pačiai organizacijai ir jos nariai pasitraukdavo, nemo-kėdavo prenumeratoros, o ką jau kalbėti apie naujų prenumeratorių paiešką ar bendradarbių pritraukimą. 1955 m. aktyviausių LRS vadų, pirmiausia B. Railos, pastangomis žurnalą pavyko išgelbėti, tačiau buvo aišku, kad neilgam. Dėl bendradarbių ir lėšų stygiaus leisti žurnalą sekėsi vis sunkiau. Gana greitai gyviausias ir aktualiausias žurnale liko studentų organizuojamas ir Vytauto Kavolio redaguojamas skyrius. Norint išgelbėti ir išlaikyti žurnalą, buvo pradėtos LRS derybės su Santara dėl bendro žurnalo, išlaikant tą pačią „Santarvę“ ar ją pakeitus, leidimo. Tačiau susitarti nepavyko.

1958 m. išėjęs „Santarvės“ Nr. 3–4 buvo paskutinis. Žurnalo žlugimas dar aiškiau parodė, kad LRS kaip organizacija prarado gyvybingumą. Idėja atgaivinti žurnalą buvo svarstoma ir vėliau, bet net aktyviausiems LRS nariams teko susitaikyti su mintimi, kad

„Santarvės“ atgaivinti nebepavyks. Leisti naują žurnalą taip pat nebuvo jokių finansinių galimybių.

LRS VEIKLOS APŽVALGA „KAS TAI YRA LRS?“

„[...] tuo tarpu klausimas tebėra, ar LRS reikalinga tam reikalui, kuriam ši sakosi kurta, konkrečiai – ar ji tam reikalinga tokia, tais pagrindais organizuojama“¹²³, – klausė vienas iš tautininkų vadų V. Rastenis B. Railos dar 1951 m., tik įsikūrus organizacijai.

Norint apibendrinti ir įvertinti Lietuvių rezistencinės santarvės veiklą, pirmiausia reikėtų atsakyti į klausimą, ar LRS įvykdė užsibrėžtus uždavinius, ar ji buvo pajėgi ir turėjo galimybių juos įgyvendinti.

Svarbiausias organizacijos uždavinys buvo palaikyti rezistenciją krašte ir visokeriopai remti krašto išsilaisvinimo kovą. Tačiau lyginant su 1946 m., kai kūrėsi BDPS UD, reali situacija Lietuvoje ir užsienyje jau buvo pasikeitusi, partizaninis karas Lietuvoje ėjo į pabaigą, sovietų saugumas, dar labiau sustiprinęs „geležinę uždangą“, savo rankose laikė ryšius su užsieniu. Vos atvykęs į Lietuvą J. Deksnys buvo užverbuotas, kitų atsiųstųjų laukė panašus likimas. LRS organizuota akcija iš pat pradžių buvo pasmerkta žlugti.

Rezistencinė santarvė nebuvo tiesiogiai susijusi su rezistencine veikla, realiai visus ryšius su kraštu palaikė LRTU – nematomoji ir slaptoji LRS pusė. Apie jos veiklą žinojo nedaug LRS narių. Žinojimas, kad kažkas iš jų palaiko ryšius su kraštu, kad kažkas (J. Deksnys) krašte dirba pagrindinį darbą, skatino organizaciją veikti ir gyvuoti. Tiesiogiai prisidėti prie rezistencinės veiklos daugeliui lietuvių išeivijoje neužteko drąsos ir nebuvo galimybių. Vienintelis realus dalykas – finansinė ir moralinė parama. Ją teikė visa išeivija: VLIK'as, politinės partijos, visuomeninės organizacijos. Visa išeivija au-

kojo ir rinko lėšas Lietuvos laisvinimo akcijai, tik į skirtingus fondus – vieni aukėjo Tautos fondui ir VLIK'ui, kiti – Nepriklausomybės fondui ir pan. Iki šeštojo dešimtmečio vidurio LRS turėjo vieną pranašumą – ryšius su kraštu per MGB užverbuotą J. Deksnį, tuo tarpu VLIK'as, žuvus J. Lukšai, realiai prarado visus ryšius su kraštu.

LRS veikla buvo grindžiama dviem pamatiniais dalykais – rezistencijos rėmimu (per LRTU) ir kova su VLIK'u. Nebuvo sukurta jokių ideologinių gairių, idėja, dėl kurios jie kovojo, dar nebuvo galutinai sukonkretinta, ir tai labai tipiška karo ir pokario meto lietuviams liberalams. F. Neveravičius rašė: „[...] pačioje LRS steigimo pradžioje ir pirmaisiais jos gyvenimo metais organizacijos tikslus ir veikimą atrėmus į du pereinamojo pobūdžio pagrindus: pozityvų iš esmės, negatyvų išvadamis d. s. [rezistencijos] reikalą ir negatyvų iš esmės – kovą su VLIK'u ir beatodairišką įsivėlimą į „vidaus politikos“ muštynes, apleidus neperinamąjį momentą – bendrąją idėją ir ideologijos sudarymą, aniem dviem momentam išnykus ar netekus smailumo, visai natūraliai turėjo ateiti krizė [...]“¹²⁴

1952 m. buvo pradėtos kurti ir svarstyti LRS ideologinės gairės, tačiau jos paskendo kovų su VLIK'u ir tarpusavio nesutarimų jūroje. Nenuostabu, kad nutrūkus ryšiams su kraštu LRS nebeteko savo egzistavimo pagrindo, nes jokios kitos ideologijos neturėjo. Norint išlaikyti organizaciją ir ją atgaivinti, reikėjo keisti jos tikslus bei uždavinius. To reikalavo ir pasikeitusi situacija Lietuvoje.

Šeštajame dešimtmetyje Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje prasidėjus atšilimui, atsirado galimybė plačiau bendrauti su lietuviais Lietuvoje. Pasikeitusi situacija buvo atidžiai stebima užsienyje, svarstoma išeivijos spaudoje. Nuomonių dėl ryšių su okupuota Lietuva būta įvairių – nuo visiško atmetimo (nes ryšių užmezgimas būtų tolygus sovietinės okupacijos pripažinimui) iki palankaus pri-

tarimo bendradarbiavimui. Nors LRS pasisakė už ryšių su kraštu būtinybę, tą idėją propagavo ir savo žurnale „Santarvė“, realiai patiems LRS nariams šis klausimas nebuvo toks aiškus.

1962 m. „Vienybės“ redaktorei Valerijai Tysliavienei grįžus iš Lietuvos ir laikraštyje jai, Salomėjai Narkeliūnaitei, Algimantui Šalčiui pradėjus spausdinti entuziastingus straipsnius dėl ryšių su Lietuva, tokias „Vienybėje“ skelbiamas mintis kiti išeivijos spaudos leidiniai griežtai pasmerkė¹²⁵. Kai kurie LRS nariai laikė „Vienybę“ nuklydusia į šalį ir susidėjusia su komunistais, dėl to joje rašyti atsisakė B. Raila, S. Žymantas¹²⁶. Tai buvo viena svarbiausių priežasčių, privertusi atsisakyti LRS skyriaus „Vienybėje“ 1962 m.¹²⁷

Kuriant organizaciją svajota, kad LRS bendram tikslui sujungs liberalias gruputes į vieną, gal net užims VLIK'o vietą. Tačiau to padaryti LRS nepajėgė.

Visą Vokietijos DP laikotarpį tarp liberalų gyvavo idėja sukurti savo organizaciją. Vieni galvojo apie siaurą liberalų gruputę, kiti – apie platesnį liberalų bloką, apimančią viduriniąją srovę. Idėjos, kad LRS bus tik liberalų organizacija, labai greitai atsisakyta. Jos organizatoriai suvokė, kad tokia liberalinė organizacija negalės atlikti jai keliamų rezistencinių uždavinių, nes tam bus per silpna politinė jėga. „Kalbant apie mūsų santykius su partijomis, mes niekad nei savo mintyse, nei santykiuose su jomis neprivalome išleisti iš minties, jog LRS nėra ir nebus tik liberalinių grupių koalicija. Tuomet ji greit subyrėtų ir niekad nebūtų efektyvi. Negalėtų ji diskrečiai dirbti ir grynojo rezistencinio darbo, sėkmingai palaikyti santykius su kraštu ir extra veiksniais [...]. Svarbiausia tai, kad turime stengtis nebūti partijų koalicija, o savarankiškas rezistencinis sąjūdis. Kai partijų žmonės pas mus ateina, turime stengtis taip tvarkytis, kad LRS interesus jie statytų pirmoje vietoje, o paskui tik bendra idėja liberalinio bloko, kuris galbūt

galėtų virsti ir politine grupe, kai nepriklausomybė bus atstatyta“¹²⁸.

LRS suvienijo įvairius žmones, nepaisydama jų idėjinės orientacijos ar partinės priklausomybės. Kuriant LRS K. Drunga manė, kad jai pavyks virsti viduriniąją srovę apimančia grupuote. Tokiu LRS kaip suvienytojos vaidmeniu labai abejojo kitos grupuotės – tautininkai, liaudininkai. Nagrinėjamu laikotarpiu VLIK'as jau buvo išsikovojęs deramą vietą ir tarptautinį pripažinimą. LTS pirmininkas V. Rastenis nesuprato LRS įkūrimo reikšmės – kokia prasmė egzistuoti šalia VLIK'o ir atlikti ar pretenduoti į tas pačias funkcijas, kurias atlieka VLIK'as. Pakeisti VLIK'ą LRS nebuvo pajėgi, tai suprato ir jos organizatoriai, ir priešininkai. V. Rastenis labai abejojo ir LRS galimybe tapti suvienijančia grupe. „Aš asmeniškai pats manau ir po truputį skleidžiu tą mintį, kad kokia ji (LRS) bebūtų (santvarka neesminis dalykas, taip pat ir veikimo bei kalbėjimo būdas), ji, jei dar ir nebūtina reikalinga šiuo momentu, jei ir būtų niekad nereikalinga, jei VLIK'as būtų labiau tvarkoj (tokiu atveju aš mažiau abejočiau nereikalingumu), tai kažin ar nepasirodys labai reikalinga, jei VLIK'as, kaip bendroji ir mažiau ar daugiau pripažintoji iškaba, visiškai sugrius ar galutinai susikompromituos. Juk gali taip atsitikti, kad pusė VLIK'o nueina vienon pusėn, kita pusė – kiton. Šiuo metu jis gi laikosi tik todėl, kad kita pusė vis tebėra nevieninga. Nemanau, kad LRS tą kitą pusę gali suvienyti. Čia susivienijimas, jei įvyks, tai jis gali įvykti tik be pašalinės pagalbos, o iš vidaus. Gali atsitikti, kad ir susivienys, t. y. tvirtai sutars dėl bendros taktikos. Ir tada gali iškilti toks žūtbutinis klausimas – ar VLIK'e vienybę dar vaidinti, ar jau pasakyti, kad gana. Ir tada, žinoma, LRS suvaidintų (galbūt) žymų vaidmenį. Jeigu ir ji, žinoma, nebijotų reikalui esant revizuoti bent kiek ir save. Kada bei kaip tai gali būti reikalinga, dabar nieko dar ir pasakyti negalima“¹²⁹.

Ateitis parodė, kad V. Rastenis buvo teisus – LRS nebuvo pajėgi atlikti suvienytosios vaidmens.

Svarbiausi LRS atlikti darbai buvo žurnalo „Santarvė“ leidimas ir laidos lietuvių kalba per anglų radijo stotį BBC¹³⁰. LRS nariai dalyvavo Liberalų internacionalo veikloje, Egzilų liberalų komitete lietuviams atstovavo S. Kuzminskas ir S. Žymantas. Pastarasis buvo vienas iš Baltijos šalių išeivijos žurnalo „East and West“ steigėjų ir redaktorių, 1957–1958 m. dirbo „Amerikos balso“ Miuncheno skyriuje. Realiai visa LRS veikla tebuvo popierinė, paprasčiausias politikavimas.

1956 m. LRS organizatoriams teko pripažinti, kad iš organizacijos teliko kelios senos visiems atsibodusios ir neaiškos idėjos: „Visa tai tėra senų vaikų žaidimas, tikra emigrantscina, į kurią mes (LRS) įlindome lygia dalimi ir lygia plotme, kaip kiekviena kita emigracinė grupelė, nors proklamavome ir dabar šaukiame, kad mes nesuemigrantėję, kad mes jaučiame Krašto pulsą, kad mes einam į priekį, kad mes kažko ieškom, kad pas mus naujos idėjos. Nė velnio, esame suemigrantėję, kaip ir kiti, iki gyvo kaulo, nejaučiame jokio pulso, neiname į priekį, nebent Krupo, Žalkausko, Matulionio ar kitokio velnio mušti, mūsų paskelbtos idėjos nėra patrauklios, nes nėra nei originalios, nei aiškos, šiaip žodžių miglėlė, mes patys nelabai žinom, ko norim, visa tai galėjo dar ir mums patiems, ir kitiems atrodyti patrauklu, kai buvo apgaubta neprisakyta pusiau paslaptimi apie kažką, apie ką nekalbama, kai mes žinojom, kad yra kas aukojasi net ligi gyvybės praradimo tam kažkam, ką mes skelbiam mūsų idėjomis. O dabar? Ir tos aukos atrodo tuščios ir daugeliu atvejų nereikalingos, ir viskas po truputį baigiasi, ir paliko emigrantiškumas, pjautynės, ką pasakėt, ką padarė kitkas [...]“¹³¹

LRS iškėlė kai kurių teisingų ir išeivijos politinei veiklai aktualių minčių. Ji kėlė krašto primato principą, pabrėžė, jog būtina

palaikyti ryšius su okupuota Lietuva, sekti ir stengtis suvokti ten vykstančius pokyčius. Daugelį LRS iškeltų idėjų perėmė kitos liberalios išeivijos organizacijos, pirmiausia Santara–Šviesa, įgyvendinusi „Santarvės“ žurnale dar tik pradėtą svarstyti kultūrinių ryšių su Lietuva programą.

Tuo tarpu LRS, nepavykus atsinaujinti, persitvarkyti, ir toliau formaliai egzistavo, virtusi dar viena popierine organizacija, ramiai besiilsinčia ant buvusių rezistencinių žygių ir kovos su VLIK'u laurų.

IŠVADOS

Lietuvių rezistencinės santarvės susikūrimas – katalikų ir liberalų konflikto emigracijoje bei politinės kovos rezultatas. LRS buvo sukurta Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūros pagrindu ir pretendavo į jos palikimą.

Siekiant didesnio efektyvumo rezistenciniame darbe, buvo sukurta dviguba organizacija. Lietuvos rezistencinė tarnyba užsienyje (LRTU) buvo slapta žvalgybinė organizacija, palaikanti ryšius su kraštu ir užsienio žvalgybomis. Kaip jos priedanga, tiesiogiai nesusijusi su rezistencine ir žvalgybine veikla, buvo sukurta Lietuvių rezistencinė santarvė. Realiai visus ryšius su kraštu ir užsienio žvalgybomis savo rankose laikė LRTU ir LRS vadas S. Žymantas, apie šią veiklą žinojo nedaugelis LRS narių.

Svarbiausias LRS uždavinys buvo moraliskai ir finansiškai remti rezistenciją (per LRTU) bei viešai ginti Rezistencinės tarnybos užsienyje ir diplomatijos šefo S. Lozoraičio interesus kovoje su VLIK'u. Nebuvo sukurta jokios idėjinės bazės, nebuvo nustatytos ideologinės gairės. Nutrūkus ryšiams su kraštu, LRS nebeteko savo egzistavimo pagrindo, nes neturėjo jokios kitos ideologijos. Mėginimai pertvarkyti ir atgaivinti organizaciją nepavyko.

Nepasisekė LRS tapti vienijančia lietuvių emigracijos grupės organizacija, nesugebėjo ji tapti nei liberalių sluoksnių, arba vidurinėsios srovės, suvienytoja. 1955 m. įvykus skilimui VLIK'e ir iš jo pasitraukus LLKS bei LTS, buvo pradėtos derybos dėl bendrų veiksmų ir susivienyta ne po LRS, bet po Lietuvos nepriklausomybės talkos vėliava.

Rezistencinės santarvės veikla buvo daugiau popierinė. LRTU ir LRS siekė atstovauti krašto rezistencijai užsienyje ir krašto vardu duoti įsakymus, tačiau jų norai buvo

neįvykdomi dėl paprasčiausios priežasties – jos negalėjo nuolat ir reguliariai susisiekti su kraštu. Tokios organizacijos veikla buvo iš anksto pasmerkta virti tarpusavio ginčų su VLIK'u dėl rezistencijos atstovavimo sul-tyse. Visa veikla bei dangstymasis rezisten- cijos autoritetu buvo tik pabėgėlių politika- vimas – tiesa, kitokio pobūdžio nei VLIK'o ir galbūt iškėlęs kai kurių teisingų minčių, padėjusių geriau suprasti tuometinę krašto padėtį, pvz., krašto primatą ir kt., bet vis dėlto tik politikavimas.

Nuorodos

¹ N. Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai*, Vilnius, 1997; N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulcvičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996; J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990; D. Kuodytė, „Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu“, *Laisvės kovų archyvas* (toliau – *LKA*), Kaunas, 1992, Nr. 5, p. 48–49.

² T. Remekis, *Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago, 1980.

³ J. Jakaitis, *Išdavystės keliu*, Vilnius, 1976.

⁴ L. Mockūnas, *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, Vilnius, 1997.

⁵ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 237.

⁶ L. Mockūnas, op. cit., p. 134–135.

⁷ Ibid., p. 142.

⁸ Ibid., p. 141–142.

⁹ Ibid., p. 138–140, 195–203.

¹⁰ Ibid., p. 459.

¹¹ F. Neveravičiaus 1948 m. lapkričio 21 d. laiškas B. Railai, l. 1, Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras (toliau – VDU ISC), B. Railos fondas.

¹² L. Mockūnas, op. cit., p. 310.

¹³ J. Masiulio 1949 m. vasario 27 d. laiškas B. Railai; Rugio (J. Masiulio) 1950 m. vasario 27 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.

¹⁴ J. Deksnys, „Iliuzijų sudužimas“, *Švyturys*, 1962, Nr. 11, p. 16.

¹⁵ F. Neveravičiaus 1950 m. kovo 20 d. laiškas B. Railai, l. 2–3, VDU ISC, B. Railos fondas.

¹⁶ Henriko (S. Mackevičiaus) 1950 m. vasario 1 d. laiškas Teo (B. Railai), ibid.

¹⁷ F. Neveravičiaus 1950 m. kovo 23 d. laiškas B. Railai, l. 2, ibid.

¹⁸ Ibid., l. 1–2, VDU ISC, B. Railos fondas.

¹⁹ F. Neveravičiaus 1949 m. spalio 9 d. laiškas B. Railai, l. 1–2, ibid.

²⁰ S. Žymanto 1950 m. balandžio 5 d. laiškas B. Railai, ibid.

²¹ Henriko (S. Mackevičiaus) 1950 m. vasario 27 d. laiškas Teo (B. Railai), ibid.

²² Ibid.; S. Žymanto 1950 m. balandžio 5 d. laiškas B. Railai; S. Žymanto 1950 m. liepos 14 d. laiškas Teo (B. Railai), ibid.

²³ J. Masiulio 1950 m. liepos 5 d. laiškas B. Railai, ibid.

²⁴ J. Masiulio 1949 m. vasario 7 d. laiškas B. Railai, ibid.

²⁵ S. Žymanto 1950 m. birželio 10 d. laiškas B. Railai, l. 5–6, ibid.

²⁶ L. Mockūnas, op. cit., p. 459–460.

²⁷ J. Jakaitis, op. cit., p. 205.

²⁸ L. Mockūnas, op. cit., p. 468.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., p. 465–466.

³¹ D. Kuodytė, op. cit., p. 48.

³² L. Mockūnas, op. cit., p. 421.

³³ Ibid.

³⁴ V. Trumpos 1999 m. lapkričio 2 d. interviu D. Dapkutei.

³⁵ „Iš LRS-ės organizacinio tinklo“, *Santarvė*, 1953, Nr. 5, p. 47.

³⁶ M. Maksimovas, „Generolui-majorui J. J. Petkevičiui, VSK prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininkui. Raportas“, *LKA*, Nr. 5, p. 54.

³⁷ L. Mockūnas, op. cit., p. 405.

³⁸ D. Kuodytė, op. cit., p. 48.

³⁹ L. Mockūnas, op. cit., p. 406.

⁴⁰ Ibid., p. 407–408.

⁴¹ Ibid., p. 489–490.

⁴² Ibid., p. 491.

⁴³ Ibid., p. 490–492.

⁴⁴ S. Žymanto 1951 m. gegužės 17 d. laiškas Teo (B. Railai), VDU ISC, B. Railos fondas; B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, VDU ISC, H. Žemelio fondas.

⁴⁵ L. Mockūnas, op. cit., p. 480–482.

- ⁴⁶ Buvo išleista 18 numerių. L. Mockūnas, op. cit., p. 18.
- ⁴⁷ B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁴⁸ LRS VK narių 1953 m. rugpjūčio 15 d. pasitarimo protokolas, l. 2–3, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁴⁹ „Kada LRS pateisina savo buvimą ir didį tikslą?“, *Žinios ir mintys*, 1955, Nr. 5, p. 1.
- ⁵⁰ V. Trumpos 1999 m. lapkričio 2 d. interviu D. Dapkutei.
- ⁵¹ B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, nuorašas Cicėnui, l. 2, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁵² S. Žymanto 1950 m. balandžio 5 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁵³ L. Mockūnas, op. cit., p. 483–484.
- ⁵⁴ Ibid.
- ⁵⁵ Plačiau apie LRTU ryšius su kraštu ir MBG įtaką žr. L. Mockūnas, op. cit., p. 458–485.
- ⁵⁶ J. Valiulio (K. Drungos) 1956 m. liepos 20 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁵⁷ K. Barėno 1999 m. rugsėjo mėn. interviu D. Kuizinienei.
- ⁵⁸ H. Žemelio 1951 m. gegužės 3 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁵⁹ H. Žemelio 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas S. Mackevičiui; S. Mackevičiaus 1951 m. rugsėjo 26 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁶⁰ H. Žemelio 1951 m. spalio 1 d. laiškas S. Mackevičiui, ibid.
- ⁶¹ J. Valiulio (K. Drungos) 1950 m. lapkričio 22 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁶² H. Žemelio 1951 m. gruodžio 24 d. laiškas B. Railai, l. 2, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁶³ B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, l. 1, ibid.
- ⁶⁴ B. Raila, *Lietuvių Rezistencinė santarvė*, Londonas, 1952, p. 8.
- ⁶⁵ LRS Los Andželo skyriaus 1952 m. balandžio 5 d. susirinkimo protokolas Nr. 5, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁶⁶ H. Žemelio 1951 m. gruodžio 24 d. laiškas B. Railai, l. 2–3, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁶⁷ H. Žemelio 1951 m. gruodžio 12 d. laiškas S. Mackevičiui, ibid.
- ⁶⁸ H. Žemelio 1951 m. gruodžio 12 d. laiškas B. Railai, ibid.
- ⁶⁹ J. Jakaitis, op. cit., p. 205.
- ⁷⁰ J. Deksnys, op. cit., p. 16.
- ⁷¹ L. Mockūnas, op. cit., p. 249.
- ⁷² K. Barėno 1999 m. rugsėjo mėn. interviu D. Kuizinienei.
- ⁷³ *Žinios ir mintys*, 1955, Nr. 5, p. 2.
- ⁷⁴ „Su pasitikėjimu žengiame į Naujuosius metus“, ibid., p. 1.
- ⁷⁵ H. Žemelio 1951 m. gruodžio 24 d. laiškas B. Railai, l. 3, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁷⁶ H. Žemelio 1953 m. vasario 27 d. laiškas B. Railai, l. 2; H. Žemelio 1953 m. balandžio 12 d. laiškas S. Mackevičiui; H. Žemelio 1953 m. lapkričio 28 d. laiškas B. Railai, ibid.
- ⁷⁷ H. Žemelio 1953 m. balandžio 12 d. laiškas S. Mackevičiui, l. 1–2, ibid.
- ⁷⁸ H. Žemelio 1957 m. vasario 21 d. laiškas J. Valiuliui (K. Drungai), nuorašas V. Trumpai, l. 1, ibid.
- ⁷⁹ H. Žemelio atidarymo kalba per LRS suvažiavimą Wassaga Beach, Kanadoje, 1962 m. rugsėjo 1–2 d., l. 1–2, ibid.
- ⁸⁰ H. Žemelio 1957 m. vasario 6 d. laiškas B. Railai, l. 2, ibid.
- ⁸¹ H. Žemelio 1957 m. vasario 21 d. laiškas J. Valiuliui (K. Drungai), nuorašas V. Trumpai, l. 1–2, ibid.
- ⁸² Adomo (F. Neveravičiaus) 1955 m. rugsėjo 18 d. laiškas Teo (B. Railai), l. 1–2, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁸³ Adomo (F. Neveravičiaus) 1956 m. rugsėjo 10 d. laiškas Teo (B. Railai), l. 2, ibid.
- ⁸⁴ H. Žemelio 1957 m. vasario 16 d. laiškas B. Railai, l. 1, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁸⁵ S. Žymanto 1958 m. gruodžio 27 d. laiškas Teo (B. Railai), VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁸⁶ H. Žemelio 1963 m. rugpjūčio 11 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁸⁷ J. Deksnys, op. cit., p. 17.
- ⁸⁸ B. Raila, „Kodėl Bronys Raila nedalyvauja LRS puslapyje „Vienybėje““, *Dirva*, 1962, vasario 28, Nr. 25, p. 3; H. Žemelis, „Kodėl B. Raila nedalyvauja?“, ibid., kovo 16, Nr. 32, p. 3.
- ⁸⁹ L. Mockūnas, op. cit., p. 462–463.
- ⁹⁰ Pauliaus (S. Žymanto) 1949 m. spalio 3 d. laiškas B. Railai, l. 3, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁹¹ Tautvaišos (H. Žemelio) 1953 m. lapkričio 28 d. laiškas Teo (B. Railai), l. 2, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁹² B. Railos 1956 m. gruodžio 4 d. laiškas H. Žemeliui, l. 1, ibid.
- ⁹³ L. Mockūnas, op. cit., p. 204.
- ⁹⁴ Ibid., p. 309.
- ⁹⁵ V. Rastenio 1950 m. liepos 29 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ⁹⁶ L. Mockūnas, op. cit., p. 487–489.
- ⁹⁷ S. Lozoraičio 1953 m. spalio 12 d. laiškas T. Šidiškiui, VDU ISC, V. Rastenio fondas, f. 2, ap. 1–7, b. 8252–86.
- ⁹⁸ B. Railos 1951 m. gruodžio 14 d. laiškas H. Žemeliui, l. 3, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ⁹⁹ Jurgio (?) 1954 m. vasario 27 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ¹⁰⁰ „Tylėkit, nes įgriso“, *Santarvė*, 1953, Nr. 6, p. 49.
- ¹⁰¹ LRS VK narių 1953 m. rugpjūčio 15 d. pasitarimo protokolas, l. 3, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ¹⁰² „Santykiai su kaimyninėmis organizacijomis“, *Žinios ir mintys*, 1954, Nr. 3, p. 2.
- ¹⁰³ B. Railos 1964 m. rugpjūčio 22 d. laiškas K. Drungai ir H. Žemeliui, VDU ISC, B. Railos fondas.

- ¹⁰⁴ D. K., „LRS santykiai su lietuvių visuomeninėmis organizacijomis užsienyje“, *Santarvė*, 1953, Nr. 1, p. 33.
- ¹⁰⁵ H. Žemelio 1951 m. gruodžio 24 d. laiškas B. Railai, l. 3; H. Žemelio 1952 m. rugpjūčio 12 d. laiškas K. Drungai; B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹⁰⁶ V. Rastenio 1950 m. spalio 27 d. laiškas B. Railai, l. 2, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ¹⁰⁷ *Santarvė*, 1953, Nr. 5, p. 42.
- ¹⁰⁸ B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, l. 2, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹⁰⁹ LRS VK narių 1953 m. rugpjūčio 15 d. pasitarimo protokolas, l. 3, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ¹¹⁰ Henriko (S. Mackevičiaus) 1952 m. rugpjūčio 13 d. laiškas Gediminui (B. Bieliukui), Leo (L. Bičiūnaitė-Dirkienei), Sidabrui (J. Vėbrai), Tautvaišai (H. Žemeliui), Teo (B. Railai), VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹¹¹ „Santykiai su kaimyninėmis organizacijomis“, p. 2.
- ¹¹² Ibid.
- ¹¹³ Henriko (S. Mackevičiaus) 1952 m. rugsėjo 9 d. laiškas ES-ui, nuorašas Sidabrui (J. Vėbrai), Juliiui (S. Žymantui), Leo (L. Bičiūnaitė-Dirkienei), Gediminui (B. Bieliukui), Tautvaišai (H. Žemeliui), Teo (B. Railai), l. 5, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹¹⁴ Čikagoje H. Žemelis tarėsi su Alksniniu, Siliūnu, plk. Naujoku, gegužės mėnesį vyko B. Bieliuko, S. Mackevičiaus ir K. Siliūno pasitarimai su LLKS atstovu Niujorke Alksniniu, *Žinios ir mintys*, 1954, Nr. 3, p. 2.
- ¹¹⁵ VDU ISC, V. Rastenio fondas, f. 2, ap. 1–10, b. 5949–28.
- ¹¹⁶ Pareiškimą pasirašė V. Abraitis, P. Ališauskas, V. Alksninis, B. Bieliukas, S. Mackevičius, B. Nemickas, V. Rastenis, A. Senikas, K. Siliūnas, A. Sodaitis, L. Virbickas, V. Žilinskas, ibid., b. 5951–30; S. Kuzminkas, „Bendruoju keliu“, *Santarvė*, 1955, Nr. 2, p. 56.
- ¹¹⁷ J. Valiulio (K. Drungos) 1957 m. vasario 9 d. laiškas H. Žemeliui ir V. Trumpai, l. 2, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹¹⁸ B. Railos 1952 m. sausio 11 d. laiškas H. Žemeliui, l. 1, ibid.
- ¹¹⁹ B. Railos 1952 m. kovo 15 d. laiškas H. Žemeliui, ibid.
- ¹²⁰ B. Railos 1953 m. vasario 22 d. laiškas H. Žemeliui, ibid.
- ¹²¹ J. Jakaitis, op. cit., p. 205.
- ¹²² F. Neveravičiaus 1955 m. rugsėjo 17 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ¹²³ V. Rastenio 1951 m. spalio 23 d. laiškas B. Railai, ibid.
- ¹²⁴ F. Neveravičiaus 1958 m. gegužės 16 d. laiškas LRS TB nariams, l. 1–2, ibid.
- ¹²⁵ L. Mockūnas, „Lietuvių išeivijos ir krašto santykių dinamika“, *Baltų forumas*, 1985, t. 2, Nr. 1, p. 52–53.
- ¹²⁶ B. Raila, „Kodėl Bronys Raila nedalyvauja LRS puslapyje „Vienybėje““, p. 3; H. Žemelio 1962 m. sausio 12 d. laiškas B. Bieliukui; B. Railos 1962 m. kovo 4 d. laiškas H. Žemeliui, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹²⁷ H. Žemelio 1962 m. kovo 20 d. laiškas B. Railai; H. Žemelio 1962 m. kovo 21 d. laiškas K. Drungai; H. Žemelio 1952 m. balandžio 12 d. laiškas B. Bieliukui, ibid.; H. Žemelis, „Paaiškinimai dėl LRS skyriaus Vienybėje uždarymo“, *Dirva*, 1962, gegužės 21 d.
- ¹²⁸ B. Railos 1951 m. gruodžio 16 d. laiškas H. Žemeliui, l. 3, VDU ISC, H. Žemelio fondas.
- ¹²⁹ V. Rastenio 1951 m. spalio 23 d. laiškas B. Railai, VDU ISC, B. Railos fondas.
- ¹³⁰ LRS laidas lietuvių kalba per BBC mini tik Jakaitis, žr. J. Jakaitis, op. cit., p. 205.
- ¹³¹ Adomo (F. Neveravičiaus) 1956 m. balandžio 18 d. laiškas Teo (B. Railai), l. 5, VDU ISC, B. Railos fondas.

Gauta 1999 12 03

Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centras, Donelaičio g. 52–218, Kaunas

Daiva Dapkutė

THE ROLE OF THE RESISTANCE UNION OF LITHUANIA IN THE ISSUE OF FREEDOM FOR LITHUANIA

Summary

Disagreements between Lithuanian liberals and Catholics abroad resulted in the appearance of The Resistance Union of Lithuania, a liberal, political and cultural organisation. The RUL was founded in England in 1950, and rallied round two notable liberals—Stasys Žymantas and the chief of Lithuanian diplomacy, Stasys Lozoraitis. The main objective of the organisation was to, in every possible way, maintain and support the resistance movement and liberation of Lithuania. The RUL recognised the Lithuanian Diplomatic Corps, led by Lozoraitis, a legitimate state organ as authorised to represent Lithuania's interests abroad. The organisation maintained secret contacts with the

armed resistance in Lithuania (through Jonas Deksnys, recruited by the MGB), and intelligence services of different countries. Its relations with the VLIK (Chief Committee for the Liberation of Lithuania), claiming to represent Lithuania's Government and resistance movement abroad, were strained.

In fact the activities of the Resistance Union of Lithuania were rather limited. Its energy was concentrated on the support of the resistance movement in Lithuania and the conflict with the VLIK. Having no clear plans and being unable to meet new political situations, the organisation died.